* श्रीगणेशाय नमः *

अथ स्कान्देमहापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे

तृतीयमरुणाचलमाहात्म्यम्

तत्र पूर्वार्धः प्रारभ्यते

——::००:——

प्रथमोऽध्यायः

लिङ्गप्रादुर्भाववर्णनम्

ललाटे त्रैपुण्ड्री निटिलकृतकस्तूरितिलकःस्फुरन्मालाधारःस्फुरितकटिकौपीनवसनः
दधानो दुस्तारं शिरसि फणिराजं शशिकलां प्रदीपःसर्वेषामरुणगिरियोगीविजयते

व्यास उवाच

अथाऽऽहुर्मुनयः सूतं नैमिषारण्यवासिनः । अरुणाचलमाहात्म्यं त्वत्तःशुश्रूषवोवयम्
तन्माहात्म्यं वदेत्युक्तः सूतः प्रोवाच तान्मुनीन् ।

श्रीसूत उवाच

एतदर्थं चतुर्वक्त्रं पप्रच्छ सनकः पुरा ॥ ३ ॥

शृणुताऽवहितायूयंतद्वोवक्ष्यामिसाम्प्रतम् । यदाकर्णयतांभक्त्यानराणांपापनाशनम्
सत्यलोके स्थितं पूर्वं ब्रह्माणं कमलासनम् । सनकःपरिपप्रच्छप्रणतःप्राञ्जलिःस्थितः

सनक उवाच

भुवनाधार ! देवेश ! वेदवेद्य चतुर्मुख । आसीदशेषविज्ञानं प्रसादाद्भवतो मम ॥६॥
भवद्भक्तिविभूत्या मे शोधिते चित्तदर्पणे । बिम्बते सकलं ज्ञानं सकृदेवोपदेशतः
सारार्थं वेदवेदानां शिवज्ञानमनाकुलम् । लब्धवानहमत्यन्तं कटाक्षैस्ते जगद्गुरोः
लिङ्गानि भुवि शैवानि दिव्यानिचकृपानिधे । मानुषाणिचसैद्धानिभौतानिसुरनायक
यल्लिङ्गममलं दिव्यमरिच्छेदनवैभवम् । स्वयम्भु जाम्बवे द्वीपे तैजसं तद्वदस्व मे
नामस्मरणमात्रेण यत्पातकविनाशनम् । शिवसारूप्यदं नित्यं मह्यं वद दयानिधे ! ॥
अनादिजगदाधारं यत्तेजः शैवमव्ययम् । यच्च दृष्ट्वा कृतार्थः स्यात्तन्मह्यमुपदिश्यताम्
इति भक्तिमतस्तस्य कौतूहलसमन्वितम् । वाक्यामाकर्ण्यभगवान्प्रससादतपोनिधिः

दध्यौ च सुचिरं [शम्भुं पङ्कजासनसंस्थितः ।
अन्तरङ्गसुखाम्भोधिमग्नचेताश्चतुर्मुखः ॥ १४ ॥

दृष्ट्वा यदापुरादृष्टं तेजःस्तम्भमयं शिवम् । उत्तीर्णसकलाधारं नकिञ्चित्प्रत्यबुध्यत
पुनराज्ञां शिवाल्लब्धामनुपालयितुं प्रभुः । निर्वर्त्त्य हृदयं योगात्सस्मार सुतमानतम्
शिवदर्शनसञ्जातपुलकाङ्कितविग्रहः । आनन्दबाष्पवन्नेत्रः सगद्गदमभाषत ॥१७॥

ब्रह्मोवाच

अन्तः संस्मारितःपुत्र भवताऽहंपुरातनम् । शिवयोगमनुध्यायन्नस्मार्षंतवचाऽऽदरात्
शिवभक्तिः परा जाता तपोभिर्बहुभिस्तव । तथा मदीयं हृदयं व्यावर्त्तितमिवक्षणात्
पावयन्तिजगत्सर्वं चरितैस्ते निराकुले । येषां सदाशिवे भक्तिर्वर्द्धते सार्वकालिको
सम्भाषणं सहावासः क्रीडा चैव विमिश्रणम् । दर्शनंशिवभक्तानांस्मरणंचाघनाशनम्
श्रूयतामद्भुतं शैवमाविर्भूतं तथा पुरा । अव्याजकरुणापूर्णमरुणाद्र्यभिधंमहः ॥२२॥

अहं नारायणश्चोभौ जातौ विश्वाधिकोदयात् ।
बहुस्यामिति सङ्कल्पं वितन्वानात्सदाशिवात् ॥ २३ ॥

स्वभावेनसमुद्भूतौविवदन्तौ परस्परम् । नच श्रान्तौ नियुध्यन्तौ साहङ्कारौकदाचन
परस्परं रणोत्साहमावयोरतिभीषणम् । आलोक्य करुणामूर्तिरचिन्तयदथेश्वरः ॥

किमर्थमनयोर्युद्धं जायते लोकनाशनम्। मया सृष्टमहं पातेति विवादमधितस्थुषोः
समयेऽस्मिन्स्वयंलक्ष्योमुग्धयोरनयोर्भृशम्। यदियुद्धंनरोत्स्यामितदास्याद्भुवनक्षयः
वेदेषु ममम।हात्म्यं विश्वाधिकतया श्रुतम्। नजानातेइमौमुग्धौक्रोधतोगलितस्मृती
सर्वोऽपि जन्तुरात्मानमधिकंमन्यतेभृशम्। अमतान्यसमाधिक्यस्त्वधःपततिदुर्मतिः
यद्यहंक्वापिभुवनेदास्यामिमितिमात्मनः। तदातद्रूपविज्ञानात्सआत्मासोऽपिमामियात्
इति निश्चित्य मनसास्वयमेव सदाशिवः। आवयोर्युध्यतोर्मध्ये वह्निस्तम्भःसमुद्यतः
अतीत्य सकलाँल्लोकान्सर्वतोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ३२ ॥
अनाद्यन्ततयाचाथद्रागारतौसम्व्यतिष्ठताम्। तेजःस्तम्भंज्वलन्तंतमालोक्यशिथिलाशयौ
आवयोः पुरतोजाता वाणीचाप्यशरीरिणी। किमर्थं वालकौयुद्धंकल्प्यतेमूढमानसौ
युवयोर्बलवैषम्यंशिव एव विवेक्ष्यते। तेजःस्तम्भमयं रूपमिदं शम्भोर्व्यवस्थितम् ॥
आद्यन्तयोर्यदि युवामीक्षिषाथांबलाधिकौ। इतितांगिरमाकर्ण्यनियुद्धाद्विरतौतदा ॥
अहंविष्णुश्चगतिमान्विचेतुंतद्व्यवस्थितौ। अग्निस्तम्भमयंरूपंशम्भोराद्यन्तवर्जितम्
अलोकितुं व्यवसितावावामाद्यन्तभागतः। विम्बितंव्योमगंचन्द्रंयथाबालोजिघृक्षतः ॥
तथैवाऽऽवांसमुद्युक्तौपरिच्छेत्तुं चतन्महः। अथविष्णुमहोत्साहात्क्रोडोऽभूत्सुमहावपुः
तन्मूलविचयाऽयाच्चभूमिगर्भंव्यदारयत्। अहं च हंसतां प्राप्तो महावेगं समुत्पतन्
दिदृक्षुस्तच्छिरोभागं वियदूर्ध्वमगाहिषम्।
अधोधो दारयन्क्षोणिमशेषामपि माधवः ॥ ४१ ॥
आविर्भूतमिवाधस्तादग्निस्तम्भमवैक्षत। अनेककोटिवर्षाणि विचिन्वन्नपि तेजसः ॥
अपश्यन्नादिमक्षय्यमार्त्तरूपः स विह्वलः। विशीर्णदंष्ट्रवलयो विगलत्सन्धिबन्धनः ॥
श्रमातुरस्तृषाक्रान्तो नो यातुमशकद्धरिः। वाराहं रूपमतुलं सन्धारयितुमक्षमः ॥
विहन्तुमपि विश्रान्तो विषसाद रमापतिः। अचिन्तयदमेयात्मा परिश्रान्तशरीरवान्
गलितश्रीः क्रियाश्रान्तःशरण्यंशिवमाश्रयन्। धिङ्ममेदं महान्मौग्ध्यमहङ्कारसमुद्भवम्
येनाऽहमात्मनो नाथमात्मानं नावबुद्धवान्। अयं हि सर्ववेदानां देवानां जगतामपि
मूलभूतः शिवः साक्षान्मूलमस्य कथं भवेत्।

अस्मादेव समुद्भूतोऽस्म्यहमाद्यन्तवर्जितात् ॥ ४८ ॥
यन्मयाऽन्वेष्टुमारब्धं शिवं पशुवपुर्धृता। अव्याजकरुणाबन्धोःपितुःशम्भोःप्रसादतः
पुनरेवेदृशी लब्धा मतिर्मेस्वात्मबोधिना। स्वयमेव महादेवः शम्भुर्यं पातुमिच्छति
तस्य सद्यो भवेज्ज्ञानमनहङ्कारमात्मजम्। न शक्नोमि पुनः कर्तुं पूजामस्यजगद्गुरोः
निवेदयामिचात्मानंशरणंयामि शङ्करम्। इति दध्यौशिवंविष्णुःस्तुत्यामर्पितचेतनः ॥
सत्प्रसादाद्भूतपतेः पुरनेवोद्धृतः क्षितौ। अहं च गगनेऽभ्राम्यमनेकानपिवत्सरान्
आघूर्णमाननयनः श्लथपक्षः श्रमं गतः। उपयु परिचाऽपश्यं ज्वलनं पुरतः स्थितम् ॥
तेजः स्तम्भं स्थूललिङ्गाभं शैवं तेजः सुरार्चितम्।
आहुः स्म केचिदालोक्य सिद्धास्तेजोंऽशसंभवाः ॥ ५५ ॥
नित्यांशम्भोःपरांकोटिंदिदृक्षुं मांकृतोद्यमम्। अहोऽयंसत्यंमुग्धत्वमद्यापिचचिकीर्षति
आसन्नदेहपातोऽपिनाहङ्कारोऽस्यवैगतः। विशीर्यमाणपक्षोऽयंश्रान्त्वाविभ्रान्तलोचनः
अपारतेजसि व्यर्थो विमोहोऽयं भविष्यति। एवंव्याकुलचित्तोऽयंक्रोडरूपीजनार्दनः
व्यावर्त्तितः शिवेनैव निर्व्याजकरुणाजुषा। ईदृशांब्रह्ममुख्यानां सुराणांकोटिसम्भवः
यत्तेजः परमाणुभ्यस्तस्य पारं दिदृक्षते। स्वात्मतोयोगतोध्यात्वासमयेभगवाञ्छिवः
यदि बुद्धिंददात्यस्मै तस्यनश्येदहंक्रिया। इत्येवंवदतां तेषां सिद्धानां सदयं वचः
आकर्ण्यशीर्णाहङ्कारोह्यहमात्मन्यचिन्तयम्। नवेदराशिविज्ञानात्तपस्तीर्थनिषेवणात्
सञ्जायते शिवज्ञानमस्यैवानुग्रहादृते। शीर्णेऽपि पक्षजुगले सीदत्यङ्गे ह्यचञ्चले ॥
पुनरुत्सहते चेतः स्वाहङ्कारस्य सङ्ग्रहे। धिङ्मामहंक्रियाक्रान्तमनात्मबलवेदिनम्
शिवार्पितमनस्केभ्यः सिद्धेभ्यः सततं नमः। येषां संसर्गलब्धेन विभवेन समन्विताः
देवाः सर्वे भविष्यन्ति सततं शमितारयः। यस्य वेदा न जानन्ति परमार्थमहागमैः ॥
तमेव शरणं यामि शम्भुं विश्वविलक्षणम्। अवादिषमथाभाष्यं विष्णुं कमललोचनम्
लब्धदेहः शिवंभक्त्यासंश्रितश्चन्द्रशेखरम्। अहोकिमिदमाश्चर्यमागतंशौर्यशालिनाम्

---

६५ तम श्लोके "विभवेन समन्विताः" इति पाठात्पूर्वं तपसा शोधिताशयः ॥६५
शिवमेनं विजानामि आत्महेतुं पुरःस्थितम्। यत्प्रसादोपलब्धेन "इतिपाठःपठनीयः"

शम्भुनायत्समुद्भूतमहङ्कारमुपाश्रितौ। आवांपरस्परंयुद्धमाकर्ण्यविपुलं महत् ॥६६॥
स एव शङ्करः सर्वमहङ्कारमथाऽऽवयोः । अपाहरदमेयात्मा स्वामाहात्म्यप्रकाशनात्
इममीश्वरमानतं सुरैरनलस्तम्भमयं सदाशिवम् ।
अभिपूजयितुं प्रवर्तते स भवेद्धै भवसागरस्य नौः ॥ ७१ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्त्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मसनकसम्बादे लिङ्गप्रादुर्भाववर्णनं
नाम प्रथमोऽध्यायः॥ १ ॥

— — — —

द्वितीयोऽध्यायः

ब्रह्मविष्णुस्तुतिपूर्वकमरुणाचलेश्वरशङ्करस्यस्थावरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अथाऽहमुच्चरन्वेदानशेषैर्वदनैः शिवम् । अस्तौषं भक्तिसंपूर्णं कृत्वामानसमर्चनम् ॥ १
नमः शिवाय महते सर्वलोकैकहेतवे । येन प्रकाश्यते सर्वं ध्रियते सततं नमः ॥ २ ॥
विश्वव्याप्तमिदं तेजः प्रकाशयतिसन्ततम् । नेक्षन्तेत्वद्दयाहीनाजात्यन्धाभास्करंयथा
भूलिङ्गममलंह्येतद्दृश्यमध्यात्मचक्षुषा । अन्तःस्थं वा बहिःस्थं वा त्वद्भक्तैरनुभूयते ॥
अपरिच्छेद्यमाकारमन्तरात्मनि योगिनः । तदेतत्तव देवेश ज्वलितं दर्पणो यथा ॥
अथवाशाङ्करीशक्तिःसत्याऽणोरप्यणीयसी । मत्तोनान्यतरःकश्चिद्यन्मय्यपिविलीयते
अणुस्तेकरुणापात्रंमहत्त्वंध्रुवमश्नुते । नाधिकोऽस्तिपरस्त्वत्तोनमत्तोऽपित्वदाश्रयात्
त्वय्यर्पितं मनस्त्वत्तो न वियोगमपेक्षते । वाचः कथं प्रवृत्तिः स्यात्तववैभवकीर्त्तने
स्वयमीशमहादेव प्रसीद भुवनाधिक । आदिश प्रयतं भक्तमपेक्षितनियुक्तिषु ॥ ६ ॥
इदं विज्ञाप्य विनयान्नमस्कृत्वा पुनः पुनः । प्राञ्जलिर्देवदेवेशं न्यषीदं सविधे विभोः ॥
अथविष्णुर्नवाम्भोदगम्भीरध्वनिरभ्यधात् । वाचः कृतार्थयन्भूयः शुक्लाःशङ्करकीर्त्तनैः
जय त्रिभुवनाधीश जय गङ्गाधर प्रभो ! । जय नाथ विरूपाक्ष जय चन्द्रार्द्धशेखर !॥

अव्याजममितं शम्भो कारुण्यं तव वर्द्धते। येननिर्धूतमखिलं भक्तेषु ज्ञानमाहितम् ॥
पालनं सर्वविद्यानां प्रापणं भूतिसञ्चयः । पुराणं च सुपुत्राणां पितुरेव प्रवर्धनम् ॥
शतानामपि मूर्तीनामेकामपिनवैः स्तवैः । स्तोतुं न शक्नुमेशानसमवायस्तुकिम्पुनः ॥
त्वमेव त्वामलं वेत्तुं यदि वा त्वत्प्रसादतः ।
भ्रमरः कीटमाकृष्य स्वात्मानं किं न चाऽऽनयेत् ॥ १६ ॥
देवास्त्वदंशसम्भूतिप्रभवोनभवन्तिकिम् । अप्यायस्याग्निकीलस्यदाहशक्तिर्नकिंभवेत्
देशकालक्रियायोगाद्यथाऽग्नेर्भेदसम्भवः । तथाविषयभेदेनत्वमेकोऽपि विभिद्यसे ॥
अनुग्रहपरो देव मूर्तिं दर्शय शङ्कर ! । आवयोरखिलाधार नयनानन्ददायिनीम् ॥१६॥
एवं प्रणमतोर्देवः श्रद्धाभक्तिसमन्वितम् । प्रससाद परं शम्भुःस्तुवतोरावयोर्द्वयोः ॥
तेजस्तम्भात्पुनस्तस्माद्देवश्चन्द्रार्द्धशेखरः । आविर्बभूवपुरुषःकपिलःकालकन्धरः ॥२१
परशुं बालहरिणं करैरभयविश्रमौ । दधानः पुरुषोऽवादीत्पुत्रावावामिति प्रभुः ॥२२
परितुष्टोऽस्मि युवयोर्भक्त्या युक्तात्मनोर्मयि ।
भवतं सर्वलोकानां सृष्टिरक्षाधिपौ युवाम् ॥ २३ ॥
युवयोरिष्टसिद्ध्यर्थमाविर्भुतोऽस्म्यहं यतः । वरंवृणुतन्मयञ्चवरदोऽहमुपागतः ॥२४॥
इति देवस्य वचनात्सुप्रीतौ च कृताञ्जली । विज्ञापयामासतुस्तौस्वंस्वमर्थं पृथक् पृथक्
अहं मन्त्रैः शिशुप्रायजगत्त्रयविधायकः । संस्तुवन्वैदिकैर्मन्त्रैरीशानमपराजितम् ॥
नमस्येऽहमिदं रूपं शश्वद्वरदमीश्वरम् । तेजोमयं महादेवं योगिध्येयं निरञ्जनम् ॥२७॥
आपूर्यमाणंभवता तेजसा गगनान्तरम् । परिपृच्छयः सुरावासःक्षणाद्देव भविष्यति
सिद्धाचारणगन्धर्वा देवाश्च परमर्षयः । नावसन्दिवि सञ्चारं लभेरंस्तेजसा तव ॥
पृथ्वी च सकला चैव तप्यमाना तवौजसा ।
चराचरसमुत्पत्तिक्षमा नैव भविष्यति ॥ ३० ॥
उपसंहृत्य तेजः स्वमरुणाचलसञ्ज्ञया । भवस्थावरलिङ्गं त्वं लोकानुग्रहकारणात् ॥
ज्योतिर्म्मयमिदंरूपमरुणाचलसञ्ज्ञितम् । ये नमन्तिनराभवत्कयातेभवन्त्यमराधिकाः
सेवन्तांसकलालोकाः सिद्धाश्चपरमर्षयः । गणाश्चविविधाभूमौमानुषंभावमास्थिताः

दिव्यारामसमुद्भूतकल्पकाद्याः सुरद्रुमाः। सेविनस्त्वांप्ररोहन्तुभरिता विविधैःफलै
दिव्यौषधिगणास्सर्वे सिंहाद्यामृगजातयः। प्रशान्ताः परिवर्त्तन्तां पापकल्मषनाशन
अयनद्वयभिन्नेन गमनेनाऽपि संयुतः। न लङ्घयिष्यति रविः शृङ्गं लिङ्गतनोस्तव

दिव्यदुन्दुभिशङ्खानां घोषैः पुष्पौघवृष्टिभिः।
सेवितो भव देव! त्वमप्सरोनृत्यगीतिभिः॥ ३७॥

अमरत्वञ्चसिद्धत्वंरससिद्धीश्चनिर्वृतिम्। लभन्तांमानुषानित्यंत्वत्सन्निधिमुपागता
ईशित्वञ्च वशित्वञ्चसौभाग्यंकालवञ्चनम्। त्वामाश्रित्यनरास्सर्वे लभन्तामरुणाचल
सर्वावयवदानेन सर्वव्याधिविनाशनात्। सर्वाभीष्टप्रदानेन दृश्यो भव महीतले॥
तथेति वरदं देवमरुणाद्रिपतिंशिवम्। प्रणम्य कमलानाथः प्रार्थयन्निदमब्रवीत्॥
प्रसीद करुणापूर्ण शोणशैलेश्वर प्रभो! महेश सर्वलोकानां हिताय प्रकटोदय!॥
यदाऽहं त्वामुपाश्रित्यजगद्रक्षणदक्षिणः। श्रीपतित्वमनुप्राप्तस्तदा भक्ता भवन्तु ते॥

नाल्पपुण्यैरुपास्येत त्वद्रूपं महदद्भुतम्।
मया च ब्रह्मणा चैवमदृष्टपदशेखरः॥ ४४॥

प्रदक्षिणानमस्कारैर्नृत्यगीतैश्च पूजनैः। त्वामर्चयन्ति ये मर्त्याः कृतार्थास्तेगतांहसः
उपवासैर्व्रतैः मन्त्रैरुपहारैस्तथाऽर्चनैः। त्वामर्चयन्ति मनुजाः सार्वभौमा भवन्तु ते
आरामं मण्डपञ्चाऽपि कूपं विधिविशोधनम्। कुर्वतामरुणाद्रीशसन्निधाने पुनर्भव
अङ्गप्रदक्षिणं कुर्वन्नष्टैश्वर्यसमन्वितः। अशेषपातकैः सद्यो विमुक्तो निर्मलाशयः॥
आवामप्यविमुञ्चन्तौ सदात्वत्पादपङ्कजम्। ध्यातव्यंमनुजैःसर्वैस्तव सन्निधिमागतैः
तथाऽस्त्विति वरं दत्त्वाविष्णवे चन्द्रशेखरः। अरुणाचलरूपेणप्राप्तःस्थावरलिङ्गताम्
तैजसं लिङ्गमेतद्धिसर्वलोकैककारणम्। अरुणाद्रिरिति ख्यातं दृश्यते वसुधातले॥
युगान्तसमये क्षुब्धैश्चतुर्भिरपि सागरैः। अपि निर्मग्नलोकान्तैरस्पृष्टान्तिकभूतलम्
गजप्रमाणैः पृषतैः पूरयन्तो जगत्त्रयम्। पुष्कराद्या महामेघा विश्रान्ता यस्यसानुनि
प्रवृत्ते भूतसंहारे प्रकृतौ प्रतिसञ्चरे। भविष्यत्सर्वबीजानि निषेदुर्यत्र निश्चयम्॥
मया चाहुयमानेभ्यः प्रलयानन्तरं पुनः। यत्पादसेविविप्रेभ्यो वेदाध्ययनसंग्रहः॥

सर्वासामपि विद्यानां कलानां शास्त्रसम्पदाम्।
आगमानाञ्च वेदानां यत्र सत्यव्यवस्थितिः॥५६॥

यद्गुहागह्वरान्तस्था मुनयः शंसितव्रताः। जटिनः सम्प्रकाशन्ते कोटिसूर्याग्नितेजसः
पञ्चब्रह्ममयैर्मन्त्रैः पञ्चाक्षरवपुर्धरैः। अकारपीठिकारूढो नादात्मा यः सदाशिवः॥
अष्टभिश्च सदा लिङ्गैरष्टदिक्पालपूजितः। अष्टमूर्त्तितया योऽयमष्टसिद्धिप्रदायकः॥

यत्र सिद्धास्तथालोकान्स्वान्स्वान्मुक्त्वा सुरेश्वराः।
अपेक्षन्ते स्थिता मुक्ति विहाय कनकाचलम्॥ ६०॥

एवं वसुन्धरापुण्यपरिपाकसमुच्चयः। अरुणाद्रिरिति ख्यातो भक्तभक्तिवरप्रदः॥
कैलासान्मेरुशिखरादागतैर्देवसञ्चयैः। पूज्यते शोणशैलात्मा शम्भुः सर्ववरप्रदः॥

इति कमलजवक्त्रपद्मजातं मुदितमनाः सनको निशम्य भक्त्या।
विरचितविनयः प्रणम्य पुत्रः पितरमपृच्छदशेषवेदसारम्॥ ६३॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मविष्णुस्तुतिपूर्वकं शङ्करस्य
स्थावरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः॥२॥

तृतीयोऽध्यायः

पार्वत्याः शिवनेत्रनिमीलनेन तमसाक्षुब्धलोकपापभयेनकाञ्च्यांकम्पास्थित-काम्रतले तपश्चर्याकरणार्थमागमनं शिवविरहश्च

सनक उवाच

भगवन्नरुणाद्रीशमाहात्म्यमिदमद्भुतम्। श्रुतं शिवप्रसादेन दयया ते जगद्गुरो!॥ १
आश्चर्यमेतन्माहात्म्यं सर्वपापविनाशनम्। आराधयन्पुनः के वा वरदं शोणपर्वतम्॥

अनादिरन्तरहितः शिवः शोणाचलाकृतिः । युवयोस्तपसा देव वरदानाय संस्थितः
सकृत्सङ्कीर्तितेनाग्निशोणाद्रिरिति मुक्तिदे । सन्निधिःसर्वकामानांजायतेचाघनाशनम्
शिवशब्दामृतास्वादः शिवार्चनकथाक्रमः । इति तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवः पितामहः ॥
उवाच करुणामूर्तिररुणाद्रीशमानमन् ।

ब्रह्मोवाच

श्रूयतां वत्स ! पार्वत्याश्चरितं यत्पुरातनम् ॥ ६ ॥
अरुणाद्रीशमाश्रित्य यथा सा निर्वृताऽभवत् । आससादमहादेवःकदाचित्पार्वतीपतिः
रत्नसिंहासनं दिव्यं रत्नतोरणसंयुतम् । रत्नपुष्पफलोपेतकल्पद्रुममनोहरम् ॥ ८ ॥
परार्ध्यदूषदास्तीर्णं बद्धमुक्तावितानकम् । विमुक्तपुष्पप्रकरदिव्यधूपोरुसौरभम् ॥ ९ ॥
प्रलम्बमालिकाजालनिनदद्भृङ्गसङ्कुलम् । दिव्यतूर्यघनारावप्रनृत्यद्गुहवाहनम् ॥१०॥
पार्वतीसिंहसंचारपरित्रस्तमहागजम् । अप्सरोभिः प्रनर्त्ताभिर्गायन्तीभिश्च केवलम् ॥
आसेवितपुरोरङ्गं दिक्पालकनिषेवितम् । ऋग्यजुःसामजैर्मन्त्रैः स्तुवद्भिर्मुनिपुङ्गवैः ॥
ब्रह्मर्षिभिस्तथा देवैःसिद्धैराजर्षिभिर्वृतम् । गणैश्चविविधाकारैर्भस्मालङ्कृतविग्रहैः
रुद्राक्षधारसुभगैरापूर्णं शिवतत्परैः । वीणावेणुमृदङ्गादितौर्यत्रिकजनिस्वनैः ॥१४॥
घण्टाटङ्कारसुभगैर्वेदध्वनिविमिश्रितैः । मनोहरं महादिव्यमासनं पार्वतीसखः ॥१५॥
अलञ्चकार भगवान्भक्तानुग्रहकाम्यया । आस्थाय विमलं रूपं सर्वतेजोमयं शिवम्
अम्बिकासहितः श्रीमान्विजहार दयानिधिः
सङ्गीतेन कथाभेदैर्द्यूतक्रीडाविकल्पनैः ॥ १७ ॥
गणानां विकटैर्नृत्यै रमयामास पार्वतीम् । विसृज्यसकलान्देवानृषींश्चापिसभासदः
वरान्प्रदाय विविधान्भक्तलोकाय वाञ्छितान् । आगमेषु विचित्रेषु सर्वर्तुकुसुमेषु च
विजहारोमया सार्द्धं रत्नप्रासादपङ्क्तिषु । वापिकासु मनोज्ञासु रत्नसोपानपङ्क्तिषु
केलिपर्वतशृङ्गेषु हेमरम्भावनान्तरे । गङ्गातरङ्गशीतेन फुल्लपङ्कजगन्धिना ॥ २१ ॥
वातेन मन्दगतिना विहारविहतश्रमः । स्वकामतः स्वयं देवः प्रेयसीमभ्यनन्दयत् ॥
रतिरूपां शिवां देवीं सर्वसौभाग्यसुन्दरीम् ।

कदाचिद्रहसि प्रीता निजाज्ञावशवर्त्तिनम् ॥ २३ ॥
रमणंजानतीमुग्धापश्चादभ्येत्यसादरम् । कराभ्यांकमलाभाभ्यांत्रिनेत्राणिजगद्गुरोः
पिदधे लीलया शम्भोः किमेतदिति कौतुकात् ।
चन्द्रादित्याग्निरूपेण पिहितेष्वक्षिषु क्रमात् ॥ २५ ॥
अन्धकारोऽभवत्तत्र चिरकालं भयङ्करः । निमिषार्द्धेन देवस्य जग्मुर्वत्सरकोटयः ॥
देवीलीलासमुत्थेन तमसाऽभूज्जगत्क्षयः । तमसा पूरितं विश्वमपारेण समन्ततः ॥२७
शून्यं ज्योतिःप्रचारेण विनाशं प्रत्यपद्यत । न व्यजृम्भन्त विबुधा न च वेदाश्चकासिरे
नाऽपि जीवाः समभवन्नव्यक्तंकेवलंस्थितम् । जगतामपिसर्वेषामकालेवीक्ष्यसंक्षयम्
तपसा लब्धस्फूर्तीनां विचारः समपद्यत । किमेतत्तमसो जन्म भुवनक्षयकारणम् ॥
भगवानपि सर्वात्मा न नूनं कालमाक्षिपत् । देवी विनोदरूपेण पिधत्ते पुरजिद्दृशः
तेनेदमखिलं जातं निस्तेजो भुवनत्रयम् । अकालतमसा व्याप्ते सकले भुवनत्रये ॥
का गतिर्लब्धराज्यानां तपसा देवजन्मनाम् । न यज्ञाःसम्प्रवर्तन्ते न पूज्यन्तेसुराभुवि
इति निश्चत्य मनसा वीक्ष्य ते ज्ञानचक्षुषा ।
नित्यास्ते सूरयो भक्त्या शम्भुमानम्य तुष्टुवुः ॥ ३४ ॥
नमः सर्वजगत्कर्त्रे शिवाय परमात्मने । मायया शक्तिरूपेण पृथग्भावमुपेयुषे ॥३५॥
अविनाभाविनी शक्तिराद्यैका शिवरूपिणी ।
लीलया जगदुत्पत्तिरक्षासंहृतिकारिणी । ३६ ॥
अर्धाङ्गी सा तवदेवशिवशक्त्यात्मकं वपुः । एक एव महादेवो न परे त्वद्विना विभो
लीलया तव लोकोऽयमकाले प्रलयं गतः । करुणा तव निर्व्याजा वर्द्धतां लोकवर्द्धनी
भवतो निमिषार्द्धेन तेजसामुपसंहृतेः । गतान्यनेकवर्षाणि जगतां नाशहेतवे ॥३९॥
ततः प्रसीद करुणामूर्त्ते काल ! सदाशिव । विरमप्रणयारब्धादमुष्माल्लोकसङ्क्षयात्
इति तेषां वचः श्रुत्वा भक्तानां सिद्धिशालिनाम् ।
विसृजाऽक्षीणि गौरीति करुणामूर्त्तिरब्रवीत् ॥ ४१ ॥
विससर्ज च सा देवी पिधानं हरचक्षुषाम् । सोमसूर्याग्निरूपाणां प्रकाशमभवज्जगत्

कियान्कालो गतश्चेतिपृष्टैः सिद्धैश्च वैनतैः । उक्तंत्वन्निमिषार्द्धं नजग्मुर्वत्सरकोटयः
अथ देवः कृपामूर्त्तिरालोक्य विहसन्प्रियाम् । अब्रवीत्परमोदारः परं धर्मार्थसंग्रहम्
अविचार्य कृतं मुग्धे भुवनक्षयकारणात् । अयुक्तमिह पश्यामि जगन्मातुस्तवैव हि ॥
अहमप्यखिलाँल्लोकान्संहरिष्यामिसङ्क्षये । प्राप्तेकालेत्वयामौग्ध्यादकालेप्रलयंगताः
केयं वा त्वादृशी कुर्यादीदृशं सद्भिर्गर्हितम् । कर्म नर्मण्यपि सदा कृपामूर्तिर्न बाधते

इति शम्भोर्वचःश्रुत्वा धर्मलोपभयाकुला ।
किं करिष्यामि तच्छान्त्यो इत्यपृच्छत्स्म तं प्रिया ॥ ४८ ॥

अथदेवःप्रसन्नात्माव्याजहारदयानिधिः । देव्यास्तेनानुतापेनभक्त्याचतोषितःशिवः ॥
मन्मूर्तेस्तव केयं वा प्रायश्चित्तिरिहोच्यते । अथापि धर्ममार्गोऽयंत्वयैवपरिपाल्यते
श्रुतिस्मृतिक्रियाक्लृप्ता विद्याश्च विबुधादयः । त्वद्रूपमेतदखिलं महदर्थोऽस्मि तन्मयः

मान्ययाभिन्नया देव्या भाव्यं लोकसिसृक्षया ॥ ५२ ॥

तस्माल्लोकानुरूपन्ते प्रायश्चित्तंविधीयते । षड्विधोगदितोधर्मःश्रुतिस्मृतिविचारतः

स्वामिना नाऽनुपाल्येत यदि त्याज्योऽनुजीविभिः ।
न त्वां विहाय शक्नोमि क्षणमप्यासितुं क्वचित् ॥ ५४ ॥

अहमेव तपः सर्वं करिष्याम्यात्मनि स्थितः । पृथ्वी च सकलाभूयात्तपसासफलातव
त्वत्पादपद्मसंस्पर्शात्त्वत्तपोदर्शनादपि । निरस्यन्तिस्वसान्निध्याद् दुष्टजातमुपद्रवम्
कर्मभूमेस्त्वमाधिक्यहेतवेपुण्यमाचर । त्वत्तपश्चरणं लोके वीक्ष्य सर्वोऽपि सन्ततम्
धर्मे दृढतरां बुद्धिं निवध्नीयान्न संशयः । कृतार्थयिष्यति मही दया ते धर्मपालनैः ॥
त्वमेवैतत्सकलंप्रोक्तावेदैर्देवि सनातनैः । अस्ति काञ्चीपुरीख्यातासर्वभूतिसमान्विता
या दिवं देवसम्पूर्णां प्रत्यक्षयति भूतले । यत्र क्लृप्तं तपः किञ्चिदनन्तफलमुच्यते॥६०
देवाश्चमुनयःसर्वेवासंवाञ्छन्तिसन्ततम् । तत्र कम्पेतिविख्यातामहापातकनाशिनी ॥
यत्र स्थितानां मर्त्यानां कम्पन्ते पापकोटयः । तत्र चूतद्रुमश्चैको राजते नित्यपल्लवः
सम्पूर्णशीतलच्छायः प्रसूनफलपल्लवैः । तत्र जप्तं हुतं दत्तमनन्तफलदं भवेत् ॥ ६३ ॥

गणाश्च विविधाकारा डाकिन्यो योगिनीगणाः ।

परितस्त्वां निषेवन्तां विष्णुमुख्यास्तथा पराः ॥६४॥

अहं च निष्कलोभूत्वातवमानसपङ्कजे । सन्निधास्यामि मा भूस्त्वंदेवि!मद्विरहाकुला
इत्युक्ता देवदेवेन देवी कम्पान्तिकं ययौ । तपः कर्तुं सखीयुक्ताविस्मयाक्रान्तलोचना
कम्पाञ्च विमलां सिन्धुमुनिसङ्घनिषेविताम् । आलोक्यकोमलदलमेकाम्रंदृष्टिवारणम्
फलपुष्पसमाकीर्णं कोकिलालापसङ्कुलम् । प्रससाद पुनर्देवं सस्मार च महेश्वरम् ॥
कामाग्निपरिवीताङ्गीतपःक्षामेवसाऽभवत् । अभ्यभाषतसागौरीविजयांपार्श्ववर्त्तिनीम्

कामशोकपरीताङ्गी पुरारिविरहाकुला ॥ ७० ॥
इममघहरमागतानिशं स्वयमपि पूजयितुं तपोभिरीशम् ।
अयमभिनवपल्लवप्रसूनः स्मरयति मां स्मरबन्धुरेकचूतः ॥ ७१ ॥
कथमिव विरहः शिवस्य सह्यः क्षुभितधियाऽत्र भृशं मनोभवेन ।
तदपि च तरुणेन्दुचूडपादस्मरणमहौषधमेकमेव दृष्टम् ॥ ७२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्द्धे पार्वत्याः शिवनेत्रमीलनेन तमसा
क्षुब्धलोकपापभयेन काञ्च्यां कम्पास्थितैकाम्रतले
तपश्चर्यार्थमागमनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

विजयासान्त्वनयापार्वत्यातपःकरणं आकाशवाण्यागौतमर्षेराश्रमगमनाय प्रेरणं देव्यास्तत्रगमनम्

ब्रह्मोवाच

अथाऽभ्यधत्त विजयाप्रणम्यजगदम्बिकाम् । सान्त्वयन्तीस्तुतिशतैरुपायैःशिवदर्शनैः
देवि त्वमविनाभूता सदा देवेन शम्भुना । प्राणेश्वरीत्वमेकाऽसिशक्तिस्तस्यपरात्मनः

तथा मायां त्वमात्मीयां सन्दर्शयितुमीहसे । पृथग्भावमिवेशानः प्रकाशयतिनस्स्वयम्
आदेशं प्रतिगृह्यैव समुपेताऽपि पार्वति !। अलङ्घनीया सेवाज्ञा शाम्भवी सर्वदात्वया
विधातव्यं तपः प्राप्तं स्थानेऽस्मिञ्छिवकल्पिते ।
निवृत्त्य निखिलान्कामाञ्छम्भुमाश्रितया त्वया ॥५॥
अन्यथाऽपि जगद्रक्षा त्वदधीना जगन्मयि !। धर्मसंरक्षणे भूयः शिवेन सहितं तव ॥
निष्कलं शिवमत्यन्तं ध्यायन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।
वियोगदुःखं कच्चित्त्वं न स्मरिष्यसि पार्वति ! ॥ ७ ॥
भक्तानां तव मुख्यानां तवैवाऽऽचारसंग्रहः । उपदेशितयालोके प्रथतां धर्मवत्सले !॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा गौरी सुस्थिरमानसा । तपः कर्त्तुं समारेभेकम्पानद्यातटेशुभे
विमुच्य विविधा भूषा रुद्राक्षगणभूषिता । विसृज्य दिव्यं वसनं पर्यधाद्वल्कलेशुभे ॥
अलकैः सहसा शिल्पमनयच्च कपर्दताम् । अलिम्पत तनूं सर्वां भस्मना मुक्तकुङ्कुमा
मृगेषु कृतसन्तोषा शिलौञ्छीकृतवृत्तिषु । जजाप नियमोपेता शिवपञ्चाक्षरं परम् ॥
कृत्वा त्रिषवणं स्नानंकम्पापयसिनिर्मले । कृत्वा च सैकतं लिङ्गं पूजयामाससादरम्
वृक्षप्ररोपणैर्दानैरशेषातिथिपूजनैः । श्रान्तिं हरन्ती जीवानां देवी धर्ममपालयत् ॥
ग्रीष्मेपञ्चाग्निमध्यस्थावर्षासुस्थण्डिलेशया । हेमन्तजलमध्यस्थाशिशिरेऽचाकरोत्तपः
पुण्यात्मनां महर्षीणां दर्शनार्थमुपेयुषाम् । विस्मयं जनयामास पूजयामास सादरम् ॥
कदाचित्स्वयमुच्चित्य वनान्तात्पल्लवान्वितम् ।
पुष्पोत्करं विशेषेण शोधितुं समुपाविशत् ॥ १७ ॥
कृत्वा च सैकतं लिङ्गं कम्पारोधसि पावने । सम्पूजयितुमारेभे न्यासावाहनपूर्वकम्
सूर्यमभ्यर्च्य विधिवद्रक्तैः पुष्पैश्च चन्दनैः । पञ्चावरणसंयुक्तं क्रमादानर्च शङ्करम्
धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैर्भक्तिभावसमन्वितैः । अपरोक्षितमीशानमालुलोके पुरोहितम् ॥२०
अथ देवः शिवःसाक्षात् संशोधयितुमम्बिकाम् । कम्पानद्याःप्रवाहेणमहतापर्यवेष्टयत्
अतिवृद्धं प्रवाहं तं कम्पाया समुपस्थितम् ।
आलोक्य नियमासीनामाहुः सख्यस्तदाम्बिकाम् ॥२२॥

उत्तिष्ठ देवि बहुलः प्रवाहोऽयंविजृम्भते । दिशां मुखानि सम्पूर्य तरसा प्लावयिष्यति
इति तद्वचनं श्रुत्वा ध्यायन्ती मीलितेक्षणा । उन्मील्य वेगमतुलं नद्यास्तं समवैक्षत
अचिन्तयच्च सा देवीपूजाविघ्नसमाकुला । किं करोमि न शक्नोमिहातुमारब्धमर्चनम्
श्रेयः प्राप्तुमविघ्नेन प्रायः पुण्यात्मनाम्भुवि । घटते धर्मसंयोगोमनोरथफलप्रदः ॥
सैकतं लिङ्गमतुलप्रवाहाल्लयमेष्यति । लिङ्गनाशे विमोक्तव्यः सद्भक्तैः प्राणसंग्रहः ॥
प्रवाहोऽयं समायाति शिवमायाविनिर्मितः । विशोधयितुमात्मानं भक्तियुक्तंनिजेपदे ॥
आलिङ्ग्यसुदृढं दोर्भ्यामेतल्लिङ्गमनाकुलम् । अहंवत्स्यामियाताऽऽशुसख्योयूयंविदूरतः
इत्युक्त्वा सैकतंलिङ्गंगाढमालिङ्ग्यसाम्बिका । न मुमोचप्रवाहेणवेष्ट्यमानापिवेगतः
स्तनचूचुकनिर्मग्नमुद्रादर्शितलाञ्छनम् । महालिङ्गं स्वसंयुक्तं प्रणनाम तदादरात् ॥
निमीलितेक्षणा ध्यानतिष्ठैकहृदया स्थिता ।
पुलकाञ्चितसर्वाङ्गी सा स्मरन्ती सदाशिवम् ॥ ३२ ॥
कम्पस्वेदपरित्राणलज्जाप्रणयकेलिदात् । क्षणमप्यचला लिङ्गान्न वियोगमपेक्षते ॥
अथ तामब्रवीत्काऽपि दैवी वागशरीरिणी । विमुञ्चबालिके लिङ्गंप्रवाहोऽयंगतोमहान्
त्वयार्चितमिदं लिङ्गं सैकतं स्थिरभैरवम् । भविष्यति महाभागे वरदं सुरपूजितम्
तपश्चर्यां तवाऽऽलोक्यरचितंधर्मपालनम् । लिङ्गंचैतन्नमस्कृत्यकृतार्थाःसन्तुमानवाः
अहं हि तैजसं रूपमास्थाय वसुधातले । वसामि चाऽत्र सिद्ध्यर्थमरुणाचलसञ्ज्ञया
रुणद्धि सर्वलोकेभ्यः परुषं पापसञ्चयम् । रुणोन विद्यते यस्मिन्दृष्टेतेनाऽरुणाचलः
ऋषयः सिद्धगन्धर्वा महात्मानश्च योगिनः । मुक्त्वा कैलासशिखरंमेरुञ्चैनमुपासते
मदंशयातयोः पूर्वं युध्यतोर्ब्रह्मकृष्णयोः । अहं मोहमपाकर्त्तुन्तेजोरूपो व्यवस्थितः ॥
ब्रह्मणा हंसरूपेण विष्णुना क्रोडरूपिणा । अदृष्टाशेखरपदः प्रणतो भक्तियोगतः ॥
ततः प्रसन्नः प्रत्यक्षस्ताभ्यां वरमभीप्सितम् ।
प्रादां जगत्त्रयस्याऽस्य संरक्षायान्तु कौशलम् ॥ ४२ ॥
प्रार्थितश्च पुनस्ताभ्यामरुणाचलसञ्ज्ञया । अनैषि तैजसं रूपमहं स्थावरलिङ्गताम् ॥
गत्वा पृच्छ महाभागं मद्भक्तिं गौतमंमुनिम् । अरुणाचलमाहात्म्यंश्रुत्वातत्रतपश्चर

तत्र ते दर्शयिष्यामि तैजसं रूपमात्मनः। सर्वपापनिवृत्त्यर्थं सर्वलोकहिताय च ॥
इति वाचं समाकर्ण्य निष्कलात्कथितां शिवात्। तथेति सहसादेवीगन्तुंसमुपचक्रमे
अथ देवानृषीन्सर्वान्पश्चात्सेवार्थमागतान्। अवादीदम्बिकालोक्यस्नेहपूर्णेन चक्षुषा
तिष्ठताऽत्रैव वै देवा मुनयश्च दृढव्रताः। नियमांश्चाऽधितिष्ठन्तः कम्पारोधसिपावने
सर्वपापक्षयकरं सर्वसौभाग्यवर्द्धनम्। पूज्यतां सैकतं लिङ्गं कुचकङ्कणलाञ्छनम् ॥
अहं च निष्कलं रूपमास्थायैतद्दिवानिशम्। आराधयामि मन्त्रेण शोणेश्वरंवरप्रदम्
मत्तपश्चरणाल्लोके मद्धर्मपरिपालनात्। मल्लिङ्गदर्शनाच्चैव सिध्यन्त्विष्टविभूतयः ॥
सर्वकामप्रदानेन कामाक्षीमितिकामतः। मां प्रणम्याऽत्रमद्भक्तालभन्तांवाञ्छितंवरम्
अहं हि देवदेवस्य शम्भोरव्याहतो जनः। आदेशं पालयिष्यामि गत्वाऽरुणमहीधरम्

तत्र गत्वा तपस्तीव्रं कृत्वा शम्भुं प्रसाद्य च।
मान्तु लब्धवरां यूयं पश्चाद्द्रक्ष्यथ सङ्गताः ॥ ५४ ॥

इति सर्वान्विसृज्याऽऽशु सद्भक्तान्पादसेविनः। अरुणाद्रिगताबालातपसे शङ्कराज्ञया

नित्याभिसेविताऽकारि सखीभिरभियोगतः।
आससादाऽरुणाद्रीशं दिव्यदुन्दुभिनादितम् ॥ ५६ ॥

अन्तस्तेजोमयं शान्तमरुणाचलनायकम्। अप्सरोनृत्यगीतैश्च पूजितं पुष्पवृष्टिभिः
प्रणम्य स्थावरं लिङ्गं कौतूहलसमन्विता। सिद्धानां योगिनांसार्थमृषीणाञ्चान्ववैक्षत
अत्रिभृगुर्भरद्वाजःकश्यपश्चाङ्गिरास्तथा। कुत्सश्चगौतमश्चाऽन्येसिद्धविद्याधरामराः
तपः कुर्वन्ति सततमपेक्षितवराप्तये। गङ्गाद्याः सरितश्चान्याः परितः पर्युपासते ॥
दिव्यलिङ्गमिदं पूज्यमरुणाद्रिरिति स्मृतम्। वन्दस्वेति सुरैः प्रोक्ता प्रणनामपुनःपुनः
अभ्यर्थिता पुनः सर्वैरातिथ्यार्थे महर्षिभिः। शिवाज्ञयागौतमोमे द्रष्टव्यइतिसाऽवदत्
अयमत्रर्षिभिर्भक्तैर्निर्दिष्टं तमथाभ्यगात्। स मुनिः शिवभक्तानां प्रथमस्तपसांनिधिः
वनान्तरं गतः प्रातः समित्कुशलफलाहृतेः। अतिथीनाश्रमं प्राप्तानर्चयेति दृढव्रतान्
शिष्यानादिश्यधर्मात्मागतश्चविपिनान्तरम्। अथसागौतमंद्रष्टुमागतापर्णशालिकाम्

क्व गतो मुनिरित्युक्तैरित आयास्यति क्षणात्।

शिष्यैरभ्यर्थितेत्युक्त्वा फलमूलैस्सुगन्धिभिः ॥ ६६ ॥

अभ्युत्थानेनाऽऽसनेन पाद्येनाऽर्घ्येणसूनृतैः। वचनैःफलमूलेनसाऽर्चिताशिष्यसम्पदा
क्षणं क्षमस्वेत्यूचुस्तामन्ये जग्मुस्तदन्तिकम्। देव्यांप्रविष्टमात्रायांमहर्षेराश्रमोमहान्
अभवत्कल्पबहुलो मणिप्रासादसंकुलः। वनान्तरादुपावृत्त्य समित्कुशफलाहरः ॥
अपश्यत्स्वाश्रमं दूरे विमानशतशोभितम्। किमेतदिति साश्चर्यं चिन्तयन्मुनिपुङ्गवः
गौर्याः समागमं सर्वमपश्यज्ज्ञानचक्षुषा। शीघ्रं निवर्तमानोऽसौद्रष्टुंतांलोकमातरम्

शिष्यैः शीघ्रचरैर्वृत्तमावेदितमथाऽशृणोत् ॥ ७२ ॥

अथ महर्षिरुपागतकौतुको निजतपःफलमेव तदागमम्।
शिवदयाकलितं परिचिन्तयन्नभजदाश्रममाश्रितवत्सलः ॥ ७३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे पार्वत्याः कम्पाया अरुणाचले
गौतमाश्रमागमनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

अरुणाचलशिवाविर्भावेब्रह्मपुष्करमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अरण्याद्गौतमं शान्तमुटजद्वार आगतम्। प्रत्याधातुं प्रववृते शिवभक्तिर्जगन्मयी ॥
आलुलोके समायातं गौतमंशिष्यसेवितम्। लम्बमानशिरःश्मश्रुसम्पूर्णमुखमण्डलम्

जटाभिरतिताम्राभिस्तीर्थस्नानविशुद्धिभिः।
न्यस्तरुद्राक्षमणिभिर्ज्वालाभिरिव पावकम् ॥ ३ ॥

भस्मत्रिपुण्ड्रकोपेतविशालनिटिलोज्ज्वलम्। शुक्लयज्ञोपवीतेनपूर्णं रुद्राक्षदामभिः ॥
दधानं वल्कले रक्ते तपःकृशितविग्रहम्। जपन्तं वैदिकान्मन्त्रान्रुद्रप्रीतिकरान्बहून् ॥

शम्भुनावसितोदात्तसारूप्यमिव भाषितम्। तेजोनिधिं दयापूर्णंप्रत्यक्षमिवभास्करम्
आलोक्य तं महात्मानं वृद्धं शम्भुपदाश्रयम्। कृताञ्जलिपुटा गौरी प्रणन्तुमुपचक्रमे
कृताञ्जलिं मुनिर्वीक्ष्य समस्तजगदम्बिकाम्। किमेतदिति साश्चर्यं वारयन्प्रणनामसः
स्वागतं गौरि सुभगे लोकमातर्दयानिधे !। व्याजेन भक्तसंरक्षां कर्तुमत्रागतास्यहो ॥

अहो मान्ये ! मान्यमर्थं विज्ञायैव पुरा वयम्।
पृथग्भावमिवाऽऽलम्ब्य शिष्यादिभिः समागताः ॥ १० ॥

यद्देवि ते न चेत्किञ्चिन्मायाविलसितन्निजम्। ततःप्रपञ्चसंसिद्धिःकथमेवभविष्यति
तिष्ठत्वशेषं मे वक्तुं मायाविलसितं तव। न शक्यते यन्निर्णेतुं त्वदीयैश्च कदाचन
आस्यतां पावने शुद्ध आसने कुशनिर्मिते। गृह्यतां पाद्यमर्घ्यं च दत्तं च विधिवन्मया
इति शिष्यैः समानीते दर्भाङ्के परमासने। आसीनामम्बिकांवृद्धोमुनिरानर्चभक्तिमान्
निवेद्य सकलां पूजां भक्तिभावसमन्वितः। गौर्यासमभ्यनुज्ञातः स्वयमप्यासनेस्थितः
उवाच दशनज्योत्स्नापरिधौतदिशामुखः। पुलकाञ्चितसर्वाङ्गः सानन्दाश्रु सगद्गदम्

अहो देवस्य माहात्म्यं शम्भोरमिततेजसः।
यद्भक्तरक्षणाय त्वामादिशद्भक्तवत्सलः ॥ १७ ॥

असिद्धमन्यल्लभ्यं किं वाऽन्यत्तव विद्यते। अम्बैतद्भक्तिमाहात्म्यं सन्दर्शयितुमीश्वरः
कैलासशैलवृत्तान्तः कम्पातटतपः स्थितः। अरुणाद्रिसमादेशः सर्वं ज्ञातमिदं मया ॥
आगताऽसि महाभागे भक्ताश्रममिमंस्वयम्। स्नेहेन करुणामूर्ते कर्त्तव्यमुपदिश्यताम्

इति तस्य वच श्रुत्वा महर्षेः सर्ववेदिनः।
अम्बिका प्राह कुतुकात्स्तुवन्ती तं महामुनिम् ॥ २१ ॥

महावैभवमेतत्ते देवदेवः स्वयं शिवः। मध्ये तपस्विनांत्वांतु द्रष्टव्य इति चाऽऽदिशत्
आगमानां शिवोक्तानां वेदानामपि पारगः। तपसा शम्भुभक्तानां त्वमेव शिवसम्मतः

अरुणाचलनाम्नाऽहं तिष्ठामीत्यब्रवीच्छिवः।
अस्याऽचलस्य माहात्म्यं श्रोतव्यं च भवन्मुखात् ॥२४॥

प्राप्ताऽस्म्यहं तपः कर्तुमरुणाचलसन्निधौ। भवतांदर्शनादेव स्वयमीशः प्रसीदति ॥

शिवभक्तेन सम्भाषा शिवसङ्कीर्त्तनश्रवः। शिवलिङ्गार्चनं लोके वपुर्ग्रहफलोदयः ॥२६
तस्मान्ममैतन्माहात्म्यं श्रोतव्यं भवतो मुखात्। सुव्यक्तमुपदेशेनज्ञानतोऽसिपितामम

इति तस्या वचः श्रुत्वा गौतमस्तपसां निधिः।
आचख्यौ गिरिशं ध्यायन्नरुणाचलवैभवम् ॥ २८ ॥

अज्ञातमिव यत्किञ्चित्पृच्छ्यतेच पुनस्त्वया। अवैमिसर्वविद्यानांमायाशैवीत्वमेवसा
अथवा भक्तवक्त्रेण शिववैभवसंश्रवः। शिक्षणं शाम्भवं तेषां तव तुष्टेश्च कारणम्
पठितानाञ्च वेदानां यथावृत्तफलावहम्। वदतां शृणुतां लोके शिवसङ्कीर्त्तनं तथा
सफलान्यद्य सर्वाणि तपांसिचरितानि मे। यदहं शम्भुनादिष्टंमाहात्यंकीर्त्तयेश्रुतम्

शिवाशिवप्रसादेन माहात्म्यमिदमद्भुतम् ॥ ३२ ॥

अरुणाचलमाहात्म्यं दुरितक्षयकारणम्। श्रूयतामनवद्याङ्गि पुरावृत्तमिदं महत् ॥
अरुणाद्रिमयं लिङ्गमाविर्भूतं यथा पुरा। न शक्यते पुनर्वक्तुमशेषं वक्त्रकोटिभिः ॥
अरुणाचलमाहात्म्यं ब्रह्मणामपिकोटिभिः। ब्रह्मणाविष्णुनापूर्वंसोमभास्करवह्निभिः
इन्द्रादिभिश्च दिक्पालैः पूजितश्चाऽष्टसिद्धये। सिद्धचारणगन्धर्वयक्षविद्याधरोरगैः ॥
खगैश्च मुनिभिर्दिव्यैः सिद्धयोगिभिरर्चितः। तत्तत्पापनिवृत्त्यर्थं तत्तदीप्सितसिद्धये
आराधितोऽयं भगवानरुणाद्रिपतिः शिवः। दृष्टो हरति पापानिसेवितोवाञ्छितप्रदः
कीर्तितोऽपि जनैर्दूरैः शोणाद्रिरिति मुक्तिदः। तेजःस्तम्भमयंरूपमरुणाद्रिरितिश्रुतम्

ध्यायन्तो योगिनश्चित्ते शिवसायुज्यमाप्नुयुः।
दत्तं हुतञ्च यत्किञ्चिज्जप्तं चाऽन्यत्तपः कृतम् ॥ ४१ ॥

अक्षय्यं भवति प्राप्तमरुणाचलसन्निधौ। पुरा ब्रह्मा च विष्णुश्चशिवतेजोंऽशसम्भवौ
साहङ्कारौ युयुधतुः परस्परजिगीषया। तथा तयोर्गर्वशान्त्यै योगिध्येयः सदाशिवः
अग्नितेजोमयं रूपमादिमध्यान्तवर्जितम्। सम्प्राप्यतस्थौतन्मध्येदिशोदशविभासयन्
तेजःस्तम्भस्य तस्याऽथ द्रष्टुमाद्यन्तभागयोः। हंसक्रोडतनूकृत्वा जग्मतुर्द्यांरसातलम्
तौ विषण्णमुखौदृष्ट्वाभगवान्करुणानिधिः। आविर्बभूव च तयोर्वरंप्रादादभीप्सितम्
तत्प्रार्थितश्च देवेशोयातःस्थावरलिङ्गताम्। अरुणाद्रिरितिख्यातः प्रशान्तःसम्प्रकाशते

दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषैरप्सरोगीतनर्त्तनैः। पूज्यते तैजसं लिङ्गं पुष्पवृष्टिशतैः सदा ॥४८
ब्रह्मणामप्यतीतानां पुरा षण्णवतेः प्रभुः। विष्णुनाभिसमुद्भूतोब्रह्मालोकान्ससर्ज हि
स कदाचित्तपोविघ्नं कर्तुं कामेनयोगिनाम्। इन्द्रेणप्रार्थितोब्रह्मा ससर्ज ललितांस्त्रियम्
लावण्यगुणसम्पूर्णामालोक्य कमलेक्षणाम्। मुमोह कन्दर्पशरैःस विद्धहृदयो विधिः
स्प्रष्टुकामंतमालोक्यब्रह्माणंकमलासनम्। नत्वा प्रदक्षिणव्याजाद्गन्तुमैच्छद्वराप्सराः

अस्यां प्रदक्षिणां भक्त्या कुर्वाणायां प्रजापतेः।
चतसृभ्योऽपि दिग्भ्योऽस्य मुखान्युदभवन्क्षणात् ॥ ५३ ॥

साबालापक्षिणी भूत्वा गगनं समगाहत। पुनश्च खगरूपेण समायान्तंसमीक्ष्य सा
शरणं याचमाना सा शोणाद्रिमिममाश्रयत्। ब्रह्मणा विष्णुना च त्वमदृष्टपदशेखरः
रक्ष मामरुणाद्रीश शरण्यशरणागताम्। इति तस्यांभयार्त्तायांक्रोशन्त्यामरुणाचलात्
उदभूत्स्थावराल्लिङ्गाद्व्याधः कश्चिद्धनुर्द्धरः। सन्धाय सायकं चापे समेघगगनद्युतिः
निषादे पुरतो दृष्टे मोहस्तस्य ननाश हि। ततः प्रसन्नहृदयोऽतिनम्रः कमलोद्भवः॥
नमश्चक्रे शरण्याय शोणाद्रिपतये तदा। सर्वपापक्षयकृते नमस्तुभ्यं पिनाकिने ॥५६
अरुणाचलरूपाय भक्तवश्याय शम्भवे। अजानतां स्वभक्तानामकर्मविनिवर्त्तने ॥६०॥

त्वदन्यः कः प्रभुः कर्तुमशक्यं चाऽपि देहिनाम्।
उपसंहर मे देहं तेजसा पापनिश्चयम् ॥ ६१ ॥

अन्यं वा सृज विश्वात्मन्ब्रह्माणंलोकसृष्टये। अथ तस्यवचःश्रुत्वाशिवोदानस्यवेधसः
उवाच करुणामूर्तिर्भूत्वा चन्द्रार्द्धशेखरः। दत्तः कालस्तव मया पुरैव न निवर्त्त्यते॥

कं वा रागादयो दोषा न बाधेरन्प्रभुस्थितम्।
तस्माद्दूरस्थितोऽप्येतदरुणाचलसञ्ज्ञितम् ॥ ६४ ॥

भजस्व तैजसं लिङ्गं सर्वदोषनिवृत्तये। वाचिकं मानसं पापं कायिकं वा च यद्भवेत्
विनश्यति क्षणात्सर्वमरुणाचलदर्शनात्। प्रदक्षिणानमस्कारैः स्मरणैरर्चनैः स्तवैः॥
अरुणाद्रिरयं नृणां सर्वकल्मषनाशनः। कैलासे मेरुशृङ्गे वा स्वस्थानेषु कलाद्रिषु॥
सन्दृश्यः कश्चिदेवाहमरुणाद्रिरयं स्वयम्। यच्छृङ्गदर्शनान्नृणां चक्षुर्लाभेनकेवलम्॥

भवेत्सर्वाघनाशश्च लाभश्च ज्ञानचक्षुषः। मदंशसम्भवो ब्रह्मा स्वनाम्ना ब्रह्मपुष्करे॥
अत्र स्नातःपुरा ब्रह्मन्मोहोऽगाज्जगतीपतेः। स्नात्वात्वंब्रह्मतीर्थेमांसमभ्यर्च्यकृताञ्जलिः

मौनी प्रदक्षिणं कृत्वा विश्वात्मन्भव विज्वरः॥ ७१ ॥
इति वचनमुदीर्य विश्वनाथं स्थितमरुणाचलरूपतो महेशम्।
अथ सरसि निमज्ज्य पद्मजन्मा दुरितहरं समपूजयत्क्रमेण ॥ ७२ ॥
इममरुणगिरीशमेष वेधा यमनियमादिविशुद्धचित्तयोगः।
स्फुटतरमभिपूज्य सोपचारं गतदुरितोऽथ जगाम चाऽऽधिपत्यम् ॥७३॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मपुष्करमाहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

षष्ठोऽध्यायः

अरुणाचलस्थविविधतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

गौतम उवाच

पुरा नारायणः कल्पे शयानः सलिलार्णवे। शेषपर्यङ्कशयने कदाचिन्नैव बुध्यत ॥१॥
तमसा पूरितं विश्वमप्रज्ञातमलक्षणम्। वीक्ष्य कल्पावसानेऽपि विषेदुर्नित्यसूरयः॥
अहो कष्टमिदं रूपं तमसाविश्वमोहनम्। येन कल्पावसानेऽपि विष्णुर्नाद्याऽपिबुध्यते
ज्योतिषः पुरुषं पूर्णमपश्यन्तं सुरा अपि। कथं वा तमसः शान्ति लभेरन्परिभाविनः
इति निश्चित्य मनसा देवदेवमुमापतिम् चिन्तयामासुरात्मस्थं तेजोराशिंनिरञ्जनम्
तत प्रसन्नो भगवांस्तेजोराशिर्महेश्वरः। विश्वावनाय विज्ञप्तः प्रणतैर्नित्यसूरिभिः ॥६
ततस्तेजोमयाच्छम्भोः स्फुलिङ्गांशुसमुद्भवाः। उदस्तम्भन्त देवानांत्रयस्त्रिंशच्चकोटयः

बोधितः सकलैर्देवैः समुत्थाय रमापतिः।
प्रभातं वीक्ष्य सकलं मनस्येवमचिन्तयत् ॥ ८ ॥

मया तमसि उद्रेकादकाले शयनं कृतम् । प्रबोधाय परं ज्योतिः स्वयं दृष्टः सदाशिवः
जगदुत्पत्तिकृत्यानिस्वयंकर्तुं व्यवस्यति । किं मयाऽत्र पुनःकार्यंब्रह्मणावास्वयम्भुवा
धिङ्मां स्थितमनात्मज्ञं निद्रया हृतचेतसम् । अथवा सर्वकर्तारं शरणं यामि शङ्करम्
सर्वदोषप्रशमनं सर्वाभीष्टफलप्रदम् । पवित्रमल्पपुण्यानां दुर्लभं शम्भुदर्शनम् ॥१२॥
चिन्तयन्नेवमात्मस्थं ज्योतिर्लिङ्गंसदाशिवम् । प्रणनाम हरिर्भक्त्या देवमष्टाङ्गतोमुहुः
विश्वस्रष्टारमीशानं तुष्टाव दुरितच्छिदम् । अथ तेजोमयःशम्भुः शरण्यः शरणागतम्
अनुगृह्य कटाक्षैस्तं समुत्तिष्ठेत्यभाषत । उत्थाय करुणापूर्णं शम्भुं चन्द्रार्द्धशेखरम् ॥
नमस्त्रिभुवनेशाय त्रिमूर्तिगुणधारिणे । त्रिदेववपुषे तुभ्यं त्रिदृशे त्रिपुरद्रुहे ॥ १६ ॥
त्वमेव जगतामीशो निजांशैर्देवतामयैः । कार्यकारणरूपेण करोषि स्वेच्छया क्रियाः
मां नियुज्य जगद्गुप्तौ परिमोह्य च मायया । न दोषमुत सङ्कल्पंविहातुमपिनेच्छसि

किं करोमि जगन्मूर्त्तौ न्यस्तभारोऽस्म्यहं त्वयि ।
न दोषमीहसे नूनमकालशयनेन माम् ॥ १९ ॥

हर शम्भो हरेरार्तिमनुतापं समीक्ष्य सः । आदिदेश हरः श्रीमान्प्रायश्चित्तंहरेरिदम्
अरुणाचलरूपेण तिष्ठामि वसुधातले । तस्य दर्शनमात्रेण भविता ते तमःक्षयः ॥२१॥
पूर्वस्मै विष्णवे तत्र वरो दत्तोमयापुरा । तदैव तैजसं लिङ्गमरुणाचलसञ्ज्ञितम् ॥
तेजोमयमिदं रूपं प्रशान्तं लोकरक्षणात् । यदग्निमयमव्यक्तमपारगुणवैभवम् ॥२३
नदीनां निर्झराणां च मेघमुक्ताम्भसामपि । अन्तर्ज्योतिर्मयत्वेन लयस्तत्रैव दृश्यते ॥
अन्धानां दृष्टिलाभेनपङ्गूनांपादसञ्चरैः । अपुत्राणांचपुत्राप्त्यामूकानांवाक्प्रवृत्तिभिः
सर्वसिद्धिप्रदानेन सर्वव्याधिविमोचनैः । सर्वपापप्रशमनैर्यत्सर्ववरदं स्थितम् ॥२५॥
इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे शम्भुर्हरिश्चैवारुणाचलम् । आगत्य तप आस्थायशोणाचलमुपास्त च

तमद्रिं परितो दृष्ट्वा सुरान्काननसंश्रयान् ।
ऋषीणामाश्रमान् पुण्यान्स्थापयामास वै हरिः ॥
वेदान्साङ्गोपनिषदान्समन्तान्मूर्तिधारिणः ॥ २८ ॥

ससर्ज दिव्यरूपाणांशतमप्सरसांकुलम् । नृत्यैर्गीतैश्च वादित्रैस्सेवध्वमितिचादिशत्

स्नात्वा ब्रह्मसरस्यस्मिन्विष्णुःकमललोचनः । प्रदक्षिणंचकारामुमरुणाद्रिं समर्चितम्
अपापः सर्वलोकानामाधिपत्यञ्च लब्धवान् । रमया सहितो नित्यमभिरूपसुरूपया
भास्करस्तेजसां राशिरसुरैरपि पीडितः । ब्रह्मोपदेशादानर्च भक्त्याऽरुणगिरीश्वरम्
निमज्ज्य विमले तीर्थे पावने ब्रह्मनिर्मिते । प्रदक्षिणं चकारैनमरुणाद्रिं स्वयम्प्रभुम् ॥
अशेषदैत्यविजयं लब्ध्वा मेरुप्रदक्षिणम् । लेभे च परमं तेजः परतेजःप्रणाशनम् ॥३४
दक्षशापानलाक्रान्तः सोमः शिववचोबलात् । अरुणाचलमभ्यर्च्यलब्धरूपोऽभवत्पुनः
अग्निर्ब्रह्मर्षिशापेन यक्ष्मरोगप्रपीडितः । अपूतोऽपि पवित्रोऽभूदरुणाचलसेवया ॥

शक्रो वृत्रं बलं पाकं नमुचिं जम्भमुद्धतम् ।
शिवलब्धवरान्दैत्यान्पुरा हत्वा जगत्पतीन् ॥ ३७ ॥

पातकैश्च परिक्षीणस्तथा लोकान्तमाश्रितः । शम्भुं प्रसाद्य तपसा शिवेनपरिचोदितः
अरुणाद्रिंसमभ्यर्च्य विपापोऽभूत्सुराधिपः । इष्ट्वा च हयमेधेन प्रीणयामासशङ्करम्
लब्धा चेन्द्रपदं शक्रःशतमप्सरसांकुलम् । सेवार्थमादिशच्छ्रीमान्दिव्यन्दुदुभिसेवया

पुष्पमेघान्समादिश्य दिव्याभिः पुष्पवृष्टिभिः ।
समर्चयति शोणाद्रिं दिवि नित्यं च वन्दते ॥ ४१ ॥

शेषोऽपि शोणशैलेशं समभ्यर्च्य शिवाज्ञया । अभजत्कामरूपत्वं महीमण्डलधारकः

अन्ये नागाश्च गन्धर्वाः सिद्धाश्चाऽप्सरसाङ्गणाः ।
दिक्पालाश्च तमभ्यर्च्य लेभिरेऽपेक्षितान्वरान् ॥ ४३ ॥

देवैरशेषैर्दैत्यादीञ्जेतुकामैः समुद्यतैः । प्रार्थितःसर्वतोऽभीष्टवरदोऽरणभूधरः ॥४४॥
त्वष्ट्रा विरचिताकार आदित्यस्तेजसा तपन् । ग्रहनाथस्तुशोणाद्रिम्विलङ्घयितुमुद्यतः

रथवाहाः पुनस्तस्य शक्तिहीनाः श्रमं गताः ।
सोऽपि श्रिया विहीनश्च जातः शोणाद्रितेजसा ॥ ४६ ॥

नाऽशक्नोच्च दिवं गन्तुं सर्वगत्यांशुमालिनः । स तु ब्रह्मोपदेशेनसमाराध्यारुणाचलम्

प्रीत्या तस्माद्विभोर्लेभे मार्गं व्योम्नो हयाञ्छुभान् ।
ततः प्रभृति तिग्मांशुः स हि शोणाख्यपर्वतम् ॥ ४८ ॥

न लङ्घयति किं त्वस्य प्रदक्षिणपरिक्रमैः । दक्षयागपरिध्वस्ता हीनाङ्गास्त्रिदशाः पुरा
अरुणाचलमाराध्यनवान्यङ्गानिलेभिरे । पूषा दन्तं शिखीहस्तं भगो नेत्रं त्वखण्डितम्
घ्राणंवाणीचलेभेसाशोणाचलनिषेवणात् । भार्गवः क्षीणनेत्रस्सविष्णुहस्तकुशाग्रतः
बलिदत्तावनीदानजलधारानिरोधतः । स तु शोणाचलं गत्वा तपःकृत्वाऽतिदुष्करम्
लेभे नेत्रं च पूतात्माभास्कराख्येगिरौस्थितः । अरुणाचलनाथस्यसेवयासूर्यसारथिः
प्रतर्दनाख्यो नृपतिर्ग्रहीतुं देवकन्यकाम् । अरुणाद्रिपतेर्गानं कुर्वन्तीं सादरोऽभवत् ॥
क्षणात्कपिमुखो जातोमन्त्रिभिश्चोदितोनृपः । प्रत्यर्प्यतांपुनश्चान्याःप्रादादरुणभूभृते
ततश्चारुमुखो जातः प्रसादादरुणेशितुः । सायुज्यमस्मै सकलंदत्तवान्भक्तिभावतः ॥
अरुणाचलनाथस्य सन्निधौ ज्ञानदुर्बलः । गन्धर्वः पुष्पकाख्यस्तुभक्तिहीनोह्यगात्पुरा
ततो व्याघ्रमुखं दृष्ट्वा गन्धर्वपरिचारकः । किमेतदिति साश्चर्यं पप्रच्छुस्ते परस्परम्
अथ नारदनिर्दिष्टमवज्ञाफलमात्मनः । बुद्ध्वारुणाद्रिं सम्पूज्य पुनश्च सुमुखोऽभवत्
शिवभूमिरियं ख्याता परितो योजनद्वयम् । मुक्तिस्तत्रप्रमीतानां कदापिविलयो नहि
सप्तर्षयः पुराभूमौशापदोषसमन्विताः । सिषेविरेऽरुणाद्रिम्वै नाथोज्ञात्वाविनिश्चयम्

शापमोक्षं ददौ श्रीमान्सप्तर्षीणां महात्मनाम् ।
सप्तर्षिभिः कृतं तीर्थं सर्वपापविनाशनम् ॥ ६२ ॥

शोणाचलस्य निकटे दृश्यते पावनं शुभम् । पङ्गुर्मुनिः शोणशैलात्पादौलब्धुं समागतः
अन्तर्हितप्रार्थितार्थो दारुहस्तपुटे वहन् । जानुचङ्क्रमणव्यग्रः शोणनद्यास्तटं गतः ॥
दारुहस्तपुटे तीर्थं निचिक्षेप पिपासतः । जानुचङ्क्रमणे तस्मिन्धूर्तस्तोयं पिपासति
अथ शोणचलं प्राप्तः कथं वा दारुहस्तकः । किमेतदिति तं पृच्छन्नाधावत्कलिततपरः
लब्धपादश्च सहसा जगाम च निजालयम् । नाद्राक्षीत्पुरुषं तत्र दारुहस्तौ पुरोगमौ
स्वयं गृहीत्वा चालोक्य ववन्देऽरुणपर्वतम् । ननन्द लब्दचरणो लब्धरूपोमहामुनिः

विस्मयोत्फुल्लनयनैः शिवभक्तैर्महात्मभिः ।
पूजितो लब्धपादः सञ्जगाम च यथागतम् ॥६६॥

वाली शक्रसुतः श्रीमाञ्छृङ्गादुदयभूभृतः । अस्ताचलस्य शिखरं प्रतिगन्तुं समुद्यतः ॥

आलुलोकेऽरुणगिरिं मध्ये देवनमस्कृतम् । ऊर्ध्वं गन्तुं समुद्युक्तःक्षीणवीर्योऽपतद्भुवि
पित्रा शक्रेण संगम्यचोदितःशोणपर्वतम् । लिङ्गं तैजसमभ्यर्च्यलब्धवीर्योऽभवत्पुनः ॥
नलः पूर्वं समभ्यर्च्य स्वसृष्टामानवप्रियाः । पालयामासधर्मात्मानीतिसारसमन्वितः
इलः प्रविश्य सहसा गौरीवनमखण्डितम् । स्त्रीभावंसमनुप्राप्तःपप्रच्छ स्वं पुरोधसम्
वशिष्ठेन समादिष्टः शोणाद्रिंसमपूजयत् । तपसाऽऽराध्य देवेशंपुनः पुंस्त्वमुपागतः
सोमोपदेशाद्भक्त्याऽथ सस्माराऽरुणपर्वतम् । ईशानुग्रहतोलेभे शापमोक्षंतपोऽधिकः
लेभेच परमं स्थानमप्राप्यममरैरपि । भरतो मृगशावस्य स्मरणादायुषोऽत्यये ॥७७॥
न मुक्तिं प्राप योगेन मृगजन्मनि सङ्गतः । पत्नीविरहजं दुःखं प्राप्तवानमितं हरिः ॥
पुनर्भृगूपदेशेनशोणाद्रिमिममर्चयन् । अवतारेषु सर्वेषु सर्वदुःखान्यपाकरोत् ।७६॥
सरस्वती च सावित्री श्रीभूमिःसरितस्तथा । अभ्यर्च्यशोणशैलेशमापदो निरतारिषुः
भास्करः पूर्वदिग्भागेविश्वामित्रस्तु दक्षिणे । पश्चिमेवरुणोभागेत्रिशूलं चोत्तराश्रयम्
योजनद्वयपर्यन्तेसीमाः शैलेषु संस्थिताः । चतस्रो देवतास्त्वेताः सेवन्तेशोणपर्वतम्

स्थिताः सीमावसानेषु शोणाद्रीशमवस्थितम् ।
नमन्ति देवाश्चत्वारः शिवं शोणाचलाकृतिम् ॥ ८३ ॥

अस्योत्तरस्मिञ्छिखरे दृश्यन्ते वरभूरुहः । सिद्धवेषःसदैवाऽऽस्ते यस्य मूले महेश्वरः
यस्यच्छायातिमहती सर्वदा मण्डलाकृतिः । लक्ष्यते विस्मयोपेतैः सर्वदा देवमानवैः
अष्टभिः परितो लिङ्गैरष्टदिक्पालपूजितैः । अष्टासु संस्थितैर्दिक्षु शोभते ह्युपसेवितः
नृपाणां शम्भुभक्तानां शङ्कराज्ञानुपालिनाम् । अत्रैवमहदास्थानमादिदेवेन निर्मितम् ॥
बकुलश्च महांस्तत्र सदर्थितफलप्रदः । आगमार्थविदा मूले वामदेवेन सेव्यते ॥८८
अगस्त्यश्च वशिष्ठश्च सम्पूज्याऽरुणभूधरम् । संस्थाप्य लिङ्गे विमलेतेपातेतादृशंतपः

हिरण्यगर्भतनयः पुरा शोणनदः पुमान् ।
अत्र तीव्रं तपस्तप्त्वा गङ्गाभिमुखगोऽभवत् ॥ ६० ॥

अत्र शोणनदी पुण्या प्रवहत्यमलोदका । वेणा च पुण्यतटिनी परितः सेवतेऽचलम्
वायव्याश्चदिशोभागेवायुतीर्थं चशोभते । तत्र स्नात्वामरुत्पूर्वंजगत्प्राणत्वमाप्तवान्

उत्तरेऽस्यगिरेस्तीर्थंसुवर्णकमलोज्ज्वलम् । दिव्यसौगन्धिकाकीर्णहंसभृङ्गमनोहरम्

कौबेरं तीर्थमैशान्यामैशान्यं तीर्थमुत्तमम् ।

तस्यैव पश्चिमे भागे विष्णुः कमललोचनः ॥९४॥

स्नात्वा विष्णुत्वमभजत्कमलालालिताकृतिः ॥ ९५ ॥

नवग्रहाः पुरा तत्र स्नात्वा ग्रहपदं गताः । नवग्रहप्रसादश्च जायते तत्र मज्जनात् ॥

दुर्गा विनायकस्कन्दौ क्षेत्रपालः सरस्वती । रक्षन्ति परितस्तीर्थंब्राह्ममेतदनन्तरम् ॥

गङ्गा च यमुनाचैव गोदावरी सरस्वती । नर्मदासिन्धुकावेर्यःशोणः शोणनदी च सा

एता गूढा निषेवन्ते पूर्वाद्याशासु सन्ततम्। नश्यन्त्यः सकलं पापमात्मक्षेत्रसमुद्भवम्

अन्याश्चसरितोदिव्याः पार्थिव्यश्चशुभोदकाः । उदजृम्भन्तसहसाशोणाद्रीशप्रसादतः

आगस्त्यं दक्षिणे भागे तीर्थं महदुदाहृतम् । सर्वभाषार्थसंसिद्धिर्जायते तत्र मज्जताम्

अत्रागस्त्यः समागत्य स्नात्वामुनिगणावृतः । अभ्यर्चयतिशोणाद्रिंमासिभाद्रपदेसदा

वशिष्ठमुत्तरेभागेतीर्थं दिव्यं शुभोदयम् । सर्ववेदार्थसंसिद्धिर्जायते तत्र मज्जनात् ॥

अत्र मेरोः समागत्य वशिष्ठो भगवानृषिः ।

करोत्याश्वयुजे मासि शोणाद्रीशनिषेवणम् ॥ १०४ ॥

गङ्गानाम महत्तीर्थं पूर्वोत्तरदिशि स्थितम् । तत्र स्नानाद्भवेन्नृणां सर्वपातकनाशनम्

गङ्गाद्याःसरितःसर्वाःकार्त्तिकेमासिसङ्गताः । अत्रारुणाद्रिनाथस्यसेवांकुर्वन्तिसादरम्

ब्राह्मयंनाम महातीर्थमरुणाद्रीशसन्निधौ । तस्योपसङ्गमात्सद्यो ब्रह्महत्यादिनश्यति

मार्गे मासिसमागत्य ब्रह्मलोकात्पितामहः । स्नात्वा तत्प्रत्यहंदेवमर्चयत्यरुणाचलम्

पौषेमासि समागत्य स्नात्वा गत्वा निजैःसुरैः । महेन्द्रःशोणशैलेशमभ्यर्चयति शङ्करम्

शैवंनाम महातीर्थं सन्निधौ तत्र वर्तते । रुद्रोब्रह्मकपालेन सह तत्र न्यमज्जत ॥११०

अत्र शम्भुर्गणैः सार्द्धंमाघेमासिप्रसीदति । प्रायश्चित्तानिसर्वाणिनृणां सफलयन्भुवि

आग्नेयमग्निदिग्भागेतीर्थंसौभाग्यदायकम् । अग्निरत्रपुरास्नात्वास्वाहयासङ्गतःसुखी

अनङ्गोऽपि स्मरः स्नात्वा फाल्गुने मासि सङ्गतः ।

अभ्यर्च्य शोणशैलेशमभूत्सर्वसुखाधिपः ॥ ११३ ॥

दिशि दक्षिणपूर्वस्यां वैष्णवं तीर्थमद्भुतम् । ब्रह्मर्षयःसदातत्रवसन्ति कृतकौतुकाः ॥

चैत्रेमासिसमागत्यविष्णुस्तत्ररमापतिः । स्नात्वाऽभ्यर्च्यारुणाद्रीशमभवल्लोकनायकः

सौरंनाम महातीर्थं कौबेरदिशि जृम्भितम् । सर्वरोगोपशान्तिश्चजायते तत्रमज्जनात्

वैशाखेमासि दिनकृत्स्नात्वाऽत्रेशंनिषेवते । बालखिल्यैःसमं श्रीमान्वेदैश्चसह सङ्गतः

आश्विनंपावनंतीर्थमीशब्रह्मोत्तरेस्थितम् । आप्लुतौभिषजौदस्रौ पूजावत्रनिमज्जनात्

अत्राश्विनौसमागत्यस्नात्वाऽभ्यर्चयचशङ्करम् । दक्षिणे शोणशैलस्यनिकटेवर्त्ततेशुभम्

कामदं मोक्षदं चैव तीर्थं पाण्डवसञ्ज्ञितम् ।

पुरा हि पाण्डवास्तत्र मज्जनात्क्षितिनायकाः ॥ १२० ॥

अत्र धात्री समागत्यसर्वौषधिफलान्विता । ज्येष्ठमासिसमंदेवैरार्चयच्चारुणाचलम्

आषाढेमासिसंत्यक्ताविश्वेदेवामहाबलाः । अभ्यर्च्यशोणशैलेशमागच्छन्मखराध्यताम्

वैश्वदेवं महातीर्थं सोमसूर्योत्तराश्रयम् । विश्वाधिपत्यमतुलं लभ्यते तत्र मज्जनात्

परितो लक्ष्यते तीर्थं पूर्वस्यां दिशि शोभने । अत्र लक्ष्मीःपुरास्नात्वालेभेपुरुषमुत्तमम्

उत्तरस्यां दिशि पुरा पुण्या स्कन्दनदी स्थिता ।

अत्र स्नात्वा पुरा स्कन्दः सम्प्राप्तो विपुलं बलम् ॥ १२५ ॥

पश्चिमस्यां दिशि ख्याता परा कुम्भनदी शुभा ।

अगस्त्यः कुम्भकः कुम्भस्तत्र नित्यं व्यवस्थितः ॥ १२६ ॥

गङ्गा च मूलभागस्था यमुना गगनेस्थिता । सोमोद्भवाशिरोभागेसेवन्तेशोणपर्वतम्

बहून्यपि च तीर्थानि सम्भूतानि समन्ततः । तेषां भेदान्पुरावेत्तुं मार्कण्डेयस्तुनाशकत्

तपोभिर्बहुभिस्सोऽयंशोणाद्रीशमतोषयत् । प्रार्थयामासचवरंप्रीतात्तस्मान्मुनीश्वरः

मार्कण्डेय उवाच

भगवन्नरुणाद्रीश तीर्थभेदाः सहस्रशः । प्रख्याताश्चप्रकाशन्ते दुर्बोधास्त्वल्पचेतसाम्

कथमेकत्र सान्निध्यं लभेरन्भुविमानवाः । अपर्याप्तश्च भवति पृथगेषांनिषेवणे ॥

अन्तर्निगूढतेजास्त्वं गत्वा यः सकलैःसुरैः । आराध्यसेकुरुतथाशोणाद्रिस्पर्शभीरुभिः

अहं च शम्भुमभ्यर्च्य तपसाऽरुणपर्वतम् । सर्वलोकोपकारार्थंसूक्ष्मलिङ्गमपूजयम् ॥

विश्वकर्मकृतंदिव्यंविमानंविविधोत्सवम् । सङ्कल्प्यसकलान्भोगान्नित्यानजनयत्पुनः
धर्मशास्त्राणिविविधान्यवापुर्मुनिपुङ्गवाः । शिवकार्याणिसर्वाणि चक्रुर्भक्तिसमन्विताः
मयाचशम्भुमभ्यर्च्यकृताग्न्याहुतिसम्भवाः । सप्तकन्यावरारोहाःपूजार्थं विनियोजिताः
हतशत्रुगणैर्भूपैर्लब्धराज्यैः पुरा नृपैः । प्रत्येकं विविधैर्भोगैः शोणशैलाधिपोऽर्चितः ॥

इदमनुभववैभवं विचित्रं दुरितहरं शिवलिङ्गमद्रिरूपम् ।
असलमनभिगम्यनामधेयं वरमरुणाद्रिनायकं भजस्व ॥ १३८ ॥
अवनतजनरक्षणोचितस्य स्मरणनिराकृतविश्वकलमषस्य ।
भजनममितपुण्यराशियोगादरुणगिरेः कृतिनः परं लभस्व ॥ १३९ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणाचलस्थविविधतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम
षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

अरुणाचलस्थितनानातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

पार्वत्युवाच

कथमग्निमयं लिङ्गमभिगम्यमभूद्भुवि । प्राणिनामपि सर्वेषामुपशान्ति कथं गतः ॥
तीर्थानामुद्भवः पुण्यात्कथं चारुणपर्वतात् । उपसंहृतसर्वाङ्गः कथं वा वद मेऽचलः ॥

गौतम उवाच

कृते त्वग्निमयः शैलस्त्रेतायां मणिपर्वतः । द्वापरे हाटकगिरिः कलौ मरकताचलः
बहुयोजनपर्यन्तं कृते वह्निमये स्थिते । बहिः प्रदक्षिणं चक्रुः प्रशाम्यति महर्षयः ॥
शनैःशान्तोऽरुणाद्रीशःश्रीमानभ्यर्थितःसुरैः । लोकगुप्त्यर्थमत्यर्थमुपशान्तोऽरुणाचलः
अथ गौरी मुनिं प्राह कथं शान्तोऽरुणाचलः । कथंवा प्रार्थयामासुर्देवास्त्रिदशाइमम्

इतितस्यावचःश्रुत्वागौतमस्त्वभ्यभाषत । प्रशस्यभक्तिमतुलांतस्यास्तत्त्वार्थवेदिनीम्

गौतम उवाच

अग्निरूपं पुरा शैलमासादयितुमक्षमाः । पुरा सुराः स्तुतिं चक्रुरभ्यर्च्य क्रतुसम्भवैः ॥
भगवन्नरुणाद्रीश ,सर्वलोकहितावह । अग्निरूपोऽपि संशान्तः प्रकाशस्व महीतले ॥९
असौयस्ताम्रो अरुण उतवभ्रुः सुमङ्गलः । इतित्वांसकला वेदाःस्तुवन्तिशिवविग्रहम्
नमस्ताम्रायायाऽरुणाय शिवाय परमात्मने । वेदवेद्यस्वरूपाय सोमाय सुखरूपिणे ॥११॥
त्वद्रूपमखिलं देव जगदेतच्चराचरम् । निधानमिव ते रूपं देवानामिदमीक्ष्यते ॥ १२ ॥
वर्षतां च पयोदानां निर्झराणां च भूयसाम् । सलिलोपायसंहारो युक्तस्ते युगसंक्षये

अग्नेरापः समुद्भूतास्त्वत्तो हि परमात्मनः ।
विश्वसृष्टिं वितन्वन्ति विचित्रगुणवैभवात् ॥ १४ ॥

शीतोभव महादेव शोणचल कृपानिधे !। सर्वेषामपि जीवानामभिगम्यो भव प्रभो ॥
इति स्तुतः सुरैः सर्वैरानतैर्भक्तवत्सलः । सद्यः शीतलतां गच्छन्नभिगम्योऽभवत्प्रभुः
प्रावर्त्तन्त पुनर्नद्यो निर्झराश्च बहूदकाः । वर्षतामिव मेघानां न जग्राह जलं बहु ॥१७
तथापि तरुणार्कोद्यत्कालाग्निशतकोटिभिः । समानदीप्तिरभजज्जीवानामभिगम्यताम्
विसृज्य विश्वसलिलं नदीश्च रसविस्तरैः । सम्पूर्यः सकलैर्देवः सर्वदा सम्प्रकाशते॥

तीर्थानि तानि तान्यासन्परितः प्रार्थनावशात् ।
दिक्पालानां सुराणां च महर्षीणां महात्मनाम् ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच

इति तस्य वचः श्रुत्वा गौरी कुतुकसंयुता । तीर्थानामुद्भवं सर्वं श्रोतुं समुपचक्रमे ॥

पार्वत्युवाच

कानि तीर्थानि जातानि शोणाद्रेर्लोकगुप्तये । भगवन्ब्रूहि सकलं तीर्थानामुद्भवं मम॥
इति तस्यावचःश्रुत्वागिरीशात्संश्रुतंपुरा । तीर्थानामुद्भवं सर्वं व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥

गौतम उवाच

ऐन्द्रंनाम महातीर्थमिन्द्रभागे समुत्थितम् । तत्रस्नात्वापुराशक्रोब्रह्महत्यांव्यपोहयत्

ब्रह्मतीर्थं पुनर्दिव्यं वह्निकोणेसमुत्थितम् । परस्त्रीसङ्गमात्पापंवह्निःस्नात्वात्रचात्यजत्
याम्यंनाममहातीर्थंयमभागेविजृम्भते । अत्र स्नात्वायमोऽत्याक्षीद्धयं ब्रह्मास्त्रसम्भवम्
नैर्ऋतं तु महातीर्थं नैर्ऋत्यां दिशि शोभते । भूतवेतालविजयं तत्र स्नात्वर्षयो गताः
पश्चिमेवारुणं तीर्थं दिग्भागेच प्रकाशते । शल्यकोषं पुरालेभेस्नात्वाऽत्रवरुणोनिजम्
वायव्ये वायवीयं च तीर्थमत्र प्रकाशते । तत्र स्नात्वा ययौ वायुर्जगत्प्राणत्ववैभवम्
उत्तरेचाऽत्र दिग्भागे सोमतीर्थमितिस्मृतम् । तत्र स्नात्वपुरासोमोयक्ष्मरोगादमुञ्चत
ऐशानेचाऽत्रदिग्भागेविष्णुतीर्थमितिस्मृतत् । तत्रस्नात्वापुराविष्णुःश्रियाचसहसङ्गतः
मार्कण्डेयः पुरा देवि प्रार्थयामास शङ्करम् । सदाशिव महादेव देवदेव जगत्पते ॥

बहूनामिह तीर्थानामेकत्र स्यात्समागमः ।
केनोपायेन भगवन्कृपया वद शङ्कर ! ॥ ३३ ॥

इति तस्य वचः श्रुत्वा देवदेव उमापतिः । उपायं दर्शयामास मुनये प्रीतमानसः ॥

महेश्वर उवाच

सदोपहारवेलायां सर्वतीर्थसमुच्चयः । सन्निधिं मम सम्प्राप्तः सेवते गूढरूपतः ॥
नान्यदन्वेषणीयं ते तीर्थमत्र महामुने ! । ममोपहारवेलायांदृश्यते तीर्थसञ्चयः ॥३६॥
तस्माद्भक्तियुतैर्नित्यं सर्वतीर्थसमागमः । मुनिभिश्चसुरैःसर्वैर्वेद्यान्तेविलोक्यताम्
इति देवि पुरा देवो मार्कण्डेयाय शङ्करः । उपादिशदमेयात्मा तीर्थसन्दर्शनक्रमम् ॥

गौतम उवाच

सर्वाण्यपि च पुण्यानि तीर्थानिशिवसन्निधौ । सदोपहारवेलायांदृश्यानिकिलमानवैः
व्रतं तीर्थं तपो वेदा यज्ञाश्चर्नियमादयः । योगाश्चशोणशैलेशदर्शनाद्दृष्टसञ्चराः ॥४०

निशम्य वाक्यं मुनिपुङ्गवस्य प्रसेदुषी पर्वतराजपुत्री ।
अवोचदत्यद्भुतमेतदत्र त्वयोपदिष्टं भुवि तीर्थजालम् ॥ ४१ ॥
अहं कृतार्था तपतां वरिष्ठ ! त्वत्सङ्गमात्सम्प्रति तीर्थजालम् ।
प्राप्ता नमस्तेऽस्तु तपोविशेषं शिवोऽपिमेऽत्रादिशदेवकर्तुम् ॥ ४२ ॥
कथं गिरीशः पुनरत्र देवः स्फुरन्महावह्निवपुर्धरोऽपि ।

प्रशान्तरूपः परमेश्वरोऽयमभ्यर्चनीयो भुवि मर्त्यवर्गैः ॥ ४३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणाचलस्थविविधतीर्थवर्णनं नाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

पार्वतीगौतमसम्वादेऽरुणाचलेस्थापिताऽरुणेश्वराराधनमाहात्म्यवर्णनम्

गौतम उवाच

शृणु देवि पुरावृत्तं कैलासे मेरुधन्विना । आदिष्टस्तीर्थयात्रार्थंमहंलिङ्गानिवीक्षितुम्
रुद्रक्षेत्रे च केदारे तथा बदरिकाश्रमे । काश्यां पुण्येषु देशेषु तथा श्रीपर्वते शिवे ॥
काञ्चीमुख्यासु पुण्यासु पुरीष्वप्यगमं तदा । ऋषिभिर्विबुधैःसार्धंगणैर्योगिभिरुत्तमैः
स्थापितानि च लिङ्गानि स्वयम्भूनिचदृष्टवान् । तत्रतत्रमहाभागेतीर्थानिशिवसन्निधौ
सेवमानः सशिष्योऽहंपर्यटन्पृथिवीमिमाम् । एवंतीर्थानिसर्वाणिगाहमानोव्रतान्वितः
तपांसि यज्ञकर्माणिकुर्वन्भूमिं समाचरन् । शिवस्मरणसंयुक्तः शिवलिङ्गानिसन्नमन्

सर्वाणि भुवि पुण्यानि देशमेतमुपाश्रयम् ।
अत्र देवं महादेवमविकेशं त्रियम्बकम् ॥ ७ ॥

अरुणाद्रिरितिख्यातं पर्वतं लिङ्गमैक्षिषि । अत्र सिद्धा महात्मानो मुनयश्च दृढव्रताः
कन्दमूलफलाहारा दृष्टाः शोणाद्रिसेवकाः । अस्तौषमादिमं लिङ्गमरुणाद्रिमयं महत्
आद्येन ब्रह्मणा पूर्वमर्चितं दिव्यचक्षुषा । असौ यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रुः सुमङ्गलः ॥

इति वेदाः स्तुवन्ति त्वामरुणाद्रीश ! सन्ततम् ।
नमस्ताम्राय चारुणाय शिवाय परमात्मने ॥ ११ ॥

सर्ववेदस्वरूपाय नित्यायामृतमूर्त्तये । कालाय करुणार्द्राय दृष्टिपेयामृताब्धये ॥

भक्तवात्सल्यपूर्णाय पुण्याय पुरभेदिने । दर्शनं तव देवेश सर्वधर्मफलप्रदम् ॥ १३ ॥
भुवि लब्धवतां भूयो नान्यत्कार्यंतपः क्वचित् । भवता कर्मभूरेषावर्ततेऽद्य निरोधिता
प्रार्थयन्ते स्वयं वासान्देवाश्चाऽत्रत्वदाश्रये । कालसंग्रहसञ्जातं फलं लब्धंमयाऽधुना
अन्यत्कृतं तपः सर्वं त्वद्दर्शनफलं मम। ईदृशं तव देवेश रूपमत्यद्भुतोदयम् ॥१६॥
एकमद्रिमयं लिङ्गं न क्वचिद्दृष्टवान्भुवि। सूर्येन्द्वग्निसुसंयुक्तकोणत्रयमनोहरम् ॥
त्रिमूर्तिरूप देवेश दृश्यते ते वपुर्महत् । शक्तित्रयस्वरूपेण कालत्रयविधानकम् ॥१८॥

त्रिवेदात्मं त्रिकोणाङ्गं लिङ्गं ते दृष्टमद्भुतम् ।
त्रैलोक्यरक्षणार्थाय विततं रूपमास्थितः ॥ १६ ॥

दृश्यते वसुधाभागे शोणाद्रिरितिविश्रुतः । अजानताञ्च मर्त्यानां समालोकनमात्रतः
वितरत्यखिलान्भोगानव्याजकरुणानिधिः । अर्चया रहितं लिङ्गमन्यं शून्यमुदाहृतम्
इदन्तु पूजितं देवैः सदा सर्ववरप्रदम् । प्रसीद करुणापूर्ण शोणाचल महेश्वर ॥२२॥
त्रायस्व भवभीतं मां प्रपन्नं भक्तवत्सल । द्रष्टव्यं द्रष्टुमेतत्ते रूपमत्यद्भुतं महत् ॥
कृतार्थय कृपासिन्धो शरण्य शरणागतम् । इति संस्तूयमानो मे देवः शोणाचलेश्वरः

अदर्शयत्परं रूपं दिव्यमेहीत्युवाच माम्
प्रीतोऽस्मि भवतः स्तोत्रैर्भक्त्या च परया भृशम् ॥ २५ ॥

अत्रैव भवतो वासोनित्यमस्तुममान्तिके । सम्पूजय च मां नित्यंभुविभोगैःसनातनैः
तपसा तप सर्वेषां महत्त्वमिह दर्शय । पूर्वं कैलासशिखरे वसन्तं त्वां तपोऽन्वितम्
आदिशं पृथिवीभागे शोणाद्रौपूजयेति माम् । सप्तर्षिपूजितापूजा दिविमे सम्प्रकाशते
तथा नित्यार्चनायुक्त प्रकाशय धरातले । सर्वेषामेव जन्तूनां हिताय त्वं तपोऽधिकः

भुवि मां पूजयाऽर्चाभिरागमोक्ताभिरादरात् ।
दिव्या मम महापूजा दृश्या हि दिवि दैवतैः ॥ ३० ॥

प्रकाशनीयाभवता पार्थिवी वसुधातले । माहात्म्यं पूर्वमेवोक्तं यथाऽहमरुणाचलः॥

स्थितो वसुन्धराभागे मया प्रीतं तु ते भृशम् ।
ये वा सम्पूजयन्ति स्म पूर्वं मां सुकृताधिकाः ॥ ३२ ॥

तेभ्यस्त्वमधिकोभूमौप्रकाशस्वशिवार्चनम् । इत्यादिष्टो हि देवेशंप्रणम्यभवभक्तिमान्
अन्वपृच्छं दयापूर्णमरुणाद्रीशमानमन् । अनासाद्यमिदं रूपमग्निरूपं महेश्वरम् ॥३४
कथमद्यार्चयाम्येनं मर्त्यलोकोचिताचनैः । आदेशमिममन्वर्थं कथं वा कल्पयाम्यहम्
उपायमादिश श्रीमन्नभिगम्योयथाभवान् । इति विज्ञापितोदेवःश्रीमाञ्छोणाचलेश्वरः
अन्वग्रहीदशेषात्मा प्रणतं मां दयानिधिः । अहन्तु सूक्ष्मलिङ्गानि प्रकाशिष्येमहीतले
आगमोक्तक्रियाभेदैः पूजां मे प्रतिपादय। पञ्चावरणसंयुक्तं लिङ्गं मे सूक्ष्ममद्भुतम् ॥
अरुणाद्रीश्वराभिख्यं सम्पूजय तपोबलैः । इत्यादिश्य महादेवः स्वयम्भु विमलंमहत्

रूपं मे दर्शयामास सूक्ष्मलिङ्गात्मना शिवः ।
आलोक्य विमलं लिङ्गं सूक्ष्मं तत्स्वयमुच्छ्रितम् ॥४०॥

अशेषाऽऽवरणोपेतं कृतार्थहृदयोऽभवम् । पुनर्व्यज्ञापयं देवं शम्भुमाश्रितवत्सलम् ॥
आगमोक्तप्रकाराणामनिरीक्ष्यत्वमागतम् । कथन्तुतवरूपाणांनामभेदान्वियोजितान् ॥
जानीयां करुणामूर्त्ते स्वयमीश्वर मत्प्रभो । पूजकास्तवके वा स्युर्मन्दिरंवाऽत्रकीदृशम्
कथं स्तोत्रं कथं पूजाकेवात्रपरिचारकाः । स्थानरक्षाकथंवास्यात्केवात्मपरिरक्षकाः ॥
कथं वा मानुषी पूजा नित्या सम्बर्धते तव । आगता बहवो देवाःश्रद्धेयंमनुजैःकथम्
प्रसीद परमेशान स्वयमाज्ञापयाखिलम् । एवं विज्ञापितो देवः शोणाद्रीशः स्वयंप्रभुः
आज्ञापयत्तदा देवोविश्वकर्माणमागतम् । सृज त्वं नगरं दिव्यमरुणाख्यंगुणाधिकम् ॥
मन्दिरं मम दिव्यञ्च महामणिगणोज्ज्वलम्। तौर्यत्रिकं सपर्याङ्गं तन्मे सर्वं प्रकल्पय
आबभाषे शिवः श्रीमान्नामभेदार्चनक्रमम् । व्रतं च करुणामूर्त्तिररुणाद्रीश्वरःशिवः ॥
शृणु तन्मे च ये सृष्टाः पूजार्थं परिचारकाः । शृणु गौतम सर्वं मे मानुषं पूजनक्रमम्
य एष सर्वलोकानां क्षेमाय प्रथते भुवि । इदं तेजोमयं लिङ्गमतुलं दृश्यते महत् ॥
अरुणाद्रीश्वराभिख्यं पूज्यतां सततं त्वया । शक्तिर्ममोत्तरे भागे पूज्यानित्योदयामुदा

दधती स्थानमाहात्म्यमपीतकुचनामिका ।
अरुणाचलराजोऽयमविभागः प्रियान्वितः ॥ ५३ ॥

उत्सवार्थो महादेवः पूज्यो भोगसुतावृतः । बोधदो भक्तलोकस्यदत्ताभयकरःशिवः ॥

सारङ्गं परशुं बिभ्रत्प्रसन्नवदनः सदा । उमास्कन्देश्वरः शम्भुर्दिव्यरत्नविभूषणः ॥
आभया भासयँल्लोकानविकुण्ठश्रियान्वितः । शक्तेरुत्सवभद्रे च सम्पूज्यासुन्दरेश्वरी
सर्वभूषणसंयुक्ता शृङ्गाररसवर्द्धनी । बालो गणपतिः पूज्यः पुरस्ताद्भूतिनन्दनः ॥
मदन्तिकमलङ्कुर्वन्भक्ष्यैर्भोज्यैर्वं हृदयैः । मत्पार्श्वमतिमुञ्चन्ती शोणरेखाञ्चितेक्षणा ॥

उत्सवार्था परा शक्तिरन्तिकस्थैव पूज्यताम् ।
मुखराङ्घ्रिपतिः श्रीमान्नृत्यंस्ताण्डवपण्डितः ॥५६॥

उत्सवार्थंसमभ्यर्च्यश्चक्षुरग्रेऽमृतेश्वरः। शक्तिश्चान्यामहाभागासम्पूज्या भूविनायका
द्वारे नन्दी महाकालः पुरस्तात्सूर्यसन्निभः । भक्तानांममसर्वेषांपूजनंचापिकल्प्यताम्
दक्षिणेमातरःपूज्याविघ्नशास्तृसमन्विताः । सम्पूज्योनैर्ऋतेकोणोविघ्ननाशोविनायकः
स्कन्दःशक्तिधरश्चैवैशानकोणेशमर्च्यताम् । लिङ्गानि च मनोज्ञानिपूजनीयान्यनन्तरम्
मन्दिरं मम सम्पूज्य दक्षिणामूर्ति दक्षिणम् । पश्चिमेविष्णुरूपाङ्कमग्निरूपान्वितंतथा
उत्तरे ब्रह्मरूपाङ्कं पूर्वे सारङ्गभूयुतम् । सर्वदेवगुणोपेतं सर्वशक्तिसमन्वितम् ॥६५॥
अपीतकुचनाथायाः सर्वशक्तिसमन्वितम् । मन्दिरं गुरु सम्पूज्य दिक्पालकवधूवृतम्

मन्दिरस्याऽवनार्थाय देवीवैभवनायकः ॥ ६७ ॥

क्षेत्रपालं तु सम्पूज्य सर्वावरणसंयुतम् । पुत्रस्य त्राणमायाता पूज्यारुणगिरीश्वरी

काली बहुविधाश्चान्या देवता विधिपालकाः ।
उत्सवा विविधा कल्प्याः प्रतिमासमहोदयाः ॥६६॥

सृजस्व कन्यका दिव्याः शिवदेवार्हणे रताः । नृत्तगीतकलाभिज्ञारूपसौभाग्यसंयुताः

चारुविभ्रमसंयुक्ताः कामदा नित्यपावनाः ।
शिष्यानादिश वेदज्ञान्सदाचारसमुज्ज्वलान् ॥७१॥

दिव्योपचारसंसिद्ध्यैसुभगाञ्छुद्धचेतसः। दीक्षितान्विमलाञ्छुद्धाञ्छैवागमविशारदान्

शैलाचारप्रसिद्ध्यर्थंमादिशाऽभ्यर्च्चने मम ।
मार्द्दलाञ्छाङ्खिकान्वैणांस्तालिकान्वेणुवादकान् ॥ ७३ ॥
शौल्विकान्सृज सद्विद्यांश्चतुर्विद्याविशारदान् ।

क्षत्रियान्विविधान्वैश्याञ्छूद्रांश्च शिवसम्मतान् ॥ ७४ ॥

चत्वारश्चमठाःकल्प्याश्चतुर्दिक्तीर्थवासिनाम् मुनीनांशिवभक्तानांनिराशानांनिवासतः
तेषु स्थिता मुनीन्द्रा मे रक्षन्तुशिवपूजनम् । भिक्षमाणाःपुनःशैवाभक्ताःपाशुपताअपि
पालयन्तुसदाऽन्येचयुक्ताःकापालिकाअपि । सर्वेषांजायमानानांजातानांसंभविष्यताम्
अव्याहताज्ञमारक्ष्यमिदं स्थानं महीभृताम् । वकुलश्च महानत्र दृश्यतेदिव्यभूरुहः ॥
अत्र भक्ता वितन्वन्तु शिवकार्यविनिश्चयम् । अत्र मे दीयते द्रव्यमप्रेक्षितपराप्तये ॥७६
यत्तदक्षय्यफलदमारक्ष्यं शिवसेवकैः । भक्तैर्विज्ञापितं चार्थं श्रोष्यामि पुरतः स्थितैः
सर्वंसम्पादयिष्यामि तेषांचित्तानुकूलकम् । अपराधसहस्राणिक्षंस्येमांस्वर्च्चंतामहम् ॥
आगमोक्ता च पूजेयं मानुषी निर्मिता यतः । ग्रहीष्ये तामहंसर्वामर्चांसर्वागमोदिताम्
सङ्कल्पितंभवेत्कर्मप्रीतिकृन्ममसेवकैः । आगमार्थानशेषांस्त्वमालोक्यसमयोचितान्
विधायाभ्यर्चनाभेदाँल्लोकरक्षाकृते मुने । कर्त्तव्या महती पूजा पौर्णमास्यांतुसादरम्

सत्राणि विविधान्यत्र कर्तव्यानि सहस्रशः ।
विविधानि च दानानि शक्त्या चैवाऽस्य सन्निधौ ॥ ८५ ॥

अव्युच्छिन्नप्रदीपस्य दातारो मम सन्निधौ । तेजोमयमिदं रूपं मम यान्ति न संशयः
जलजं तरुगं पुष्पं कक्षजं च लतोद्भवम् । ददते ये च भक्त्या मे ते भविष्यन्तिभूभृतः
तेषांपुरोगतःसाक्षादहंजेष्यामिविद्विषः । यस्ययस्य तु देशस्य योयोराजातपोधिकः ॥
तत्तत्समर्द्धितं रम्यं सम्भवं ददतेऽत्र मे । मत्सन्निधिमुपागत्यदुरात्मनोऽपिभूमिपाः

शिवभक्ता भृशं पूर्णा भविष्यन्ति न संशयः ॥ ९० ॥
इति शम्भुमुखोत्थितं वचः समुपश्रुत्य विधूतकल्मषः ।
अहमानतवान्व्यजिज्ञपं कुतुकाच्छोणगिरीश्वरं शिवम् ॥९१॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीति साहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणेश्वराराधनामाहात्म्यवर्णनं
नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

———

नवमोऽध्यायः

गौतमाय श्रीशङ्करेणशिवमुख्यनाम्नांपरिगणनपुरःसरं पार्वतीकृते गौतम-प्रश्नेऽरुणेश्वरप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनम्

गौतम उवाच

भगवन्नरुणाद्रीशनामधेयानितेभृशम् । विशेषाच्छ्रोतुमिच्छामिस्थानेऽस्मिन्सुरपूजिते

महेश्वर उवाच

नामानिशृणु मे ब्रह्मन्मुख्यानिद्विजसत्तम । दुर्लभान्यल्पपुण्यानां कामदानिसदाभुवि
शोणाद्रीशोऽरुणाद्रीशो देवाधीशो जनप्रियः । प्रपन्नरक्षको धीरः शिवसेवकवर्धकः ॥
अक्षिपेयामृतेशानः स्त्रीपुम्भावप्रदायकः । भक्तिविज्ञप्तिसन्धाता दीनबन्दिविमोचकः ॥
मुखराङ्घ्रिपतिः श्रीमान्मृडो मृगमदेश्वरः । भक्तप्रेक्षणकृत्साक्षी भक्तदोषनिवर्तकः ॥
ज्ञानसम्बन्धनाथश्च श्रीहलाहलसुन्दकः । आहवैश्वर्यदाता च स्मर्तृ सर्वाघनाशनः ॥
व्यत्यस्तनृत्यद्ध्वजधृक्सकान्तिर्नटनेश्वरः । सामप्रियः कलिध्वंसी वेदमूर्तिनिरञ्जनः

जगन्नाथो महादेवस्त्रिनेत्रस्त्रिपुरान्तकः ।
भक्तापराधसोढा च योगीशो भोगनायकः ॥ ८ ॥

बालमूर्त्तिः क्षमारूपी धर्मरक्षो वृषध्वजः । हरो गिरीश्वरो भर्गश्चन्द्ररेखावतंसकः ॥
स्मरान्तकाऽन्धकरिपुः सिद्धराजो दिगम्बरः । आगमप्रियईशानोभस्मरुद्राक्षलाञ्छनः ॥
श्रीपतिः शङ्करः स्रष्टा सर्वविद्येश्वरोऽनघः । गङ्गाधरः क्रतुध्वंसो विमलो नागभूषणः
अरुणो बहुरूपश्च विरूपाक्षोऽक्षराकृतिः । अनादिरन्तरहितः शिवकामः स्वयम्प्रभः ॥
सच्चिदानन्दरूपश्च सर्वात्मा जीवधारकः । स्त्रीसङ्गवामसुभगो विधिर्विहितसुन्दरः ॥
ज्ञानप्रदो मुक्तिदश्च भक्तवाञ्छितदायकः । आश्चर्यवैभवः कामी निरवद्यो निधिप्रदः

शूली पशुपतिः शम्भुः स्वयम्भुर्गिरिशो मृडः ।
एतानि मम मुख्यानि नामान्यत्र महामुने ॥१५॥

अन्यानि दिव्यनामानि पुराणोक्तानि संस्मर । प्रदक्षिणेनमांनित्यंविशेषात्त्वं समर्चय
प्रदक्षिणप्रियो यस्मादहं शोणाचलाकृतिः । इत्याज्ञप्तो महादेवमर्चयन्नरुणाचलम् ॥

अविमुञ्चन्निहावासं कृतवानहमद्रिजे ! ॥१७॥

गौर्युवाच

भगवन्सर्वधर्मज्ञ गौतमार्घ्य मुनीश्वर !। प्रदक्षिणस्य माहात्म्यं ब्रूहि मे शोणभूभृतः ॥

कस्मिन्काले कथं कार्यं कैर्वा पूर्वं प्रदक्षिणम् ।
कृतं शोणाद्रिनाथस्य प्राप्तमिष्टं परं पदम् ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच

इति पृष्टो मुनिःप्राह गौतमः शैलकन्यकाम् । श्रूयतां देविमाहात्म्यमादिशन्मे महेश्वरः

महादेव उवाच

अहं हि शोणशैलात्मा प्रकाशो वसुधातले ॥२१॥
परितो मां सुराः सर्वे वर्तन्ते मुनिभिः सह ॥२२॥

यानि कानि च पापानि जन्मान्तरकृतानि च । तानि तानिविनश्यन्तिप्रदक्षिणपदेपदे
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयायुतानि च । सिद्ध्यन्ति सर्वतीर्थानि प्रदक्षिणपदे पदे ॥

अपि प्रहीणस्य समस्तलक्षणैः क्रियाविहीनस्य निकृष्टजन्मनः ।
प्रदक्षिणीकृत्य शशाङ्कशेखरं प्रयास्यतः कस्य न सिद्धिरग्रतः ॥२५॥
समस्ततीर्थाभिगमेषु पुण्यं समस्तयज्ञागमधर्मजातम् ।
अवाप्यते शोणमहीधरस्य प्रदक्षिणाप्रक्रमणेन सत्यम् ॥२६॥

पदेनैकेन भूलोकं द्वितीयेनान्तरिक्षकम् । तृतीयेन दिवं मर्त्यो जयत्यस्य प्रदक्षिणे ॥
एकेन मानसं पापं द्वितीयेन तु वाचिकम् । कायिकन्तु तृतीयेन पदेन क्षीयते नृणाम्
पातकानि च सर्वाणि पदेनैकेन मार्जयेत् । द्वितीयेन तपःसर्वंप्राप्नोत्यस्यप्रदक्षिणात्
पर्णशाला महर्षीणांसिद्धानाञ्चसहस्रशः । सुराणाञ्चतथाऽऽवासाविद्यन्तेऽत्रसहस्रशः
अत्र सिद्धः पुनर्नित्यंवसाम्यग्रे सुरार्चितः । ममान्तरे गुहा दिव्याध्यातव्याभोगसंयुता
अग्निस्तम्भमयं रूपमरुणाद्रिरिति श्रुतम् । ध्यायल्लिङ्गं मम बृहन्मन्दंकुर्यात्प्रदक्षिणम्

अष्टमूर्तिमयं लिङ्गमिदं यैस्तैजसं भृशम् ।
ध्यात्वा प्रदक्षिणं कुर्वन्पातकानि विनिर्दहेत् ॥ ३३ ॥
न पुनःसम्भवस्तस्य यःकरोतिप्रदक्षिणाम् । शोणाचलाकृतेर्नित्यंनित्यत्वंध्रुवमश्नुते॥
अस्य पादरजःस्पर्शात्पूयते सकला मही । पदमेकन्तु धत्ते यः शोणाद्रीशप्रदक्षिणे ॥
नमस्कुर्वन्प्रतिदिशंध्यायन्स्तौतिकृताञ्जलिः । असंसृष्टकरःकैश्चिन्मन्दंकुर्यात्प्रदक्षिणम्
आसन्नप्रसवा नारी यथा गच्छेदनाकुलम् । तथा प्रदक्षिणं कुर्यादशृण्वंश्च पदध्वनिम्
स्नातो विशुद्धवेषः सन्भस्मरुद्राक्षभूषितः । शिवस्मरणसंसृष्टो मन्दं दद्यात्पदं बुधः
मनूनां चरतामग्रे देवानाञ्च सहस्रशः । अदृश्यानाञ्च सिद्धानां नान्येषांवायुरूपिणाम्
संघट्टमतिसम्मर्दं मार्गरोधं विचिन्तयन् । अनुकूलेन भक्तः सञ्छनैर्दद्यात्पदं बुधः
अथवा शिवनामानि सङ्कीर्त्य वरगीतिभिः । शिवनृत्यञ्च रचयन्भक्तैःसार्द्धं परिक्रमेत्
माहात्म्यं मम वा शृण्वन्ननन्यमतिरादरात् । शनैः प्रदक्षिणं कुर्यादानन्दसनिर्भरः ॥
दानैश्च विविधैःपुण्यैरुपकारस्तथार्थिनाम् । यथामति दयापूर्णआस्तिकःपरितोव्रजेत्
कृते त्वग्निमयं लिङ्गं त्रेतायां मणिपर्वतम् । द्वापरे चिन्तयेद्धैमं कलौ मरकताचलम् ॥
अथवा स्फाटिकं रूपमरुणं तु स्वयंप्रभुम् । ध्यायन्विमुक्तः सकलैः पापैःशिवपुरंव्रजेत्
अवाङ्मनसगम्यत्वादप्रमेयतया स्वयम् ।
अग्नित्वाच्च परं लिङ्गमनासाद्याचलाभिधम् ॥ ४६ ॥
ध्यात्वा प्रदक्षिणं कर्तुरभिगम्योऽहमञ्जसा । तस्य पादरजो नूणमजरामरकारणम्
रूपमेकन्तु धत्ते यः शोणाद्रीशप्रदक्षिणे । वाहनानि सुरौघाणां प्रार्थयन्ते परस्परम्
कुर्वतां चरणं वोढुमरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् । छायाप्रदानं कुर्वन्ति कल्पकाद्याःसुरद्रुमाः
कुर्वतां भुवि मर्त्यानामरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् । देवगन्धर्वकाद्यानां सहस्रेण समावृताः
सेवन्ते ते गणाकीर्णा विमानशतकोटयः । मम प्रदक्षिणं भूमौ कुर्वतां पादपांसुभिः
पाविता महती वीथी दृष्टा शिवपदप्रदा । अङ्गप्रदक्षिणं कुर्वन्क्षणात्स्वर्ग्यतनुर्भवेत् ॥
प्राप्तो वज्रशरीरत्वं न धृष्येत महीतले । व्योमयानोत्सुका देवाः सिद्धाश्च परमर्षयः
अदृश्याः सञ्चरन्त्यत्र पश्यन्ते मम सन्निधिम् ।

विनयं मम भक्तिञ्च प्रदक्षिणपरिक्रमे ॥ ५४ ॥
दृष्ट्वा हर्षसमायुक्ता मर्त्येभ्यो ददते वरम् । अत्र देवास्त्रयस्त्रिंशत्पुराकृत्वाप्रदक्षिणाम् ।
प्रत्यहंमार्गमासीनाःप्रत्येकंकोटिताङ्गताः । आदित्याद्याग्रहाःसर्वेपुराकृत्वा प्रदक्षिणाम्
सम्पूर्णजगतीभागे सर्वे ग्रहपताङ्गताः । यः करोति नरो भूमौ सूर्यवारे प्रदक्षिणाम् ॥
स सूर्यमण्डलं भित्त्वा मुक्तः शिवपुरं व्रजेत् । सोमवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम्
अजरामरतां प्राप्तो नाऽसौम्यो भवतिक्षितौ । भौमवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम्
आनृण्यमखिलं प्राप्य सार्वभौमो भवेद्ध्रुवम् ।
बुधवारे नरःकुर्वञ्छोणाद्रीशप्रदक्षिणाम् ॥ ६० ॥
सर्वज्ञतामनुप्राप्तः स वाचां पतितामियात् । गुरुवारे नरः कुर्वन्सर्वदेवनमस्कृतः ॥
प्रदक्षिणेन शोणाद्रेः स तु लोकगुरुर्भवेत् । भृगुवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम् ॥
सम्प्राप्य महतीं लक्ष्मींलभतेवैष्णवं पदम् । मन्दवारेनरःकृत्वाशोणाद्रीशप्रदक्षिणाम्
विमुक्तो ग्रहपीडाभिः स विश्वविजयी भवेत् । नक्षत्राणि च सर्वाणिपुरातद्दैवतैःसह
मम प्रदक्षिणां कर्तुः पुण्यानि सहसा व्रजेत् । तिथयः करणानीहयोगाश्चाममसंमताः
अभीष्टफलदा जाताः कुर्वतां मत्प्रदक्षिणाम् ।
मुहूर्ता विविधा होराः सौम्याश्च सततोदयाः ॥ ६६ ॥
मत्प्रदक्षिणकर्तॄणां जायन्तेसततंशुभाः । प्रच्छिनत्ति प्रकारोऽघं दकारो वाञ्छितप्रदः
क्षिकारात्क्षीयते कर्म णकारो मुक्तिदायकः ।
दुर्बलाः कार्श्यसंयुक्ता आधिव्याधिविजृम्भिताः ॥ ६८ ॥
मम प्रदक्षिणं कृत्वा मुच्यन्ते सर्वदुष्कृतैः । मम प्रदक्षिणं कर्तुं भक्त्या पादेन सन्ततम्
क्षणेन साध्वीं पश्यामि त्रैलोक्यस्य प्रदक्षिणाम् ।
लोकेशाश्च दिगीशाश्च ये चाऽन्ये कारणेश्वराः ॥ ७० ॥
मम प्रदक्षिणां कृत्वा स्थिरा राज्ये पुराऽभवन् । अहञ्च गणसंयुक्तः सर्वदेवर्षिसंयुतः
उत्तरायणसंयोगे करोमि स्वप्रदक्षिणाम् । मद्रूपं तैजसं लिङ्गमरुणाद्रिरिति श्रुतम् ॥
त्रैलोक्यस्यहितार्थायकरिष्यामिप्रदक्षिणाम् । आगता च परान्तेचगौरीतपश्चहाद्भुतम्

कर्तुं प्रदक्षिणं कृत्वा मामेष्यत्यनघा पुनः। कार्तिके मासि नक्षत्रे कृत्तिकाख्ये महातपाः
मम प्रदक्षिणं गौरी प्रदोषे रचयिष्यति। नराणामल्पपुण्यानां दुर्लभं तत्प्रदक्षिणम्
ज्योतिर्लिङ्गस्य दृष्टस्य देवीप्रार्थनया तथा। मया समेता देवी सा प्राप्ताऽपीतकुचाभिधा
आश्वास्यति सुरान्सर्वानुत्तरायणसङ्क्रमे। देवगन्धर्वयक्षाणां सिद्धानामपि रक्षसाम्
सर्वेषां देवयोनीनां भविता तत्र सङ्गमः। ये तदा मां समागत्य पूजयन्ति तपोधिकाः
सर्वजन्मकृताघौघप्रायश्चित्तं व्रजन्ति ते। दुर्लभं तद्दिनं पुंसामुत्तरायणसङ्क्रमे॥
तदा मद्रूपमभ्यर्च्य कृतार्थाः सन्तु मानवाः। प्रदक्षिणं तु मे दिव्यं कुर्वन्ति च महीभुजः
तेषां पुरोगतः साक्षादहं जेष्यामि विद्विषः। राजा यस्य तु देशस्य यो यो राजा तपोधिकः
स कारयेद्द्विप्रमुख्यैः श्रोत्रियैर्मे प्रदक्षिणाम्। मण्डलं मण्डलार्द्धं स्वासङ्कल्पविधिपूर्वकम्
तस्य तस्य स्थिरं राज्यं शत्रूणाञ्च पराहतिम्। करिष्यामि मुने नित्यमहमेव पुरःस्थितः
न वाहनेन कुर्वीत मम जातु प्रदक्षिणाम्। धर्मलुब्धमना जानञ्छिवाचारपरिप्लुतिम्
धर्मकेतुः पुरा राजा यमलोकादुपागतः। मम प्रदक्षिणां कर्त्तुं तुरगेणाऽभ्यरोचयत्॥
क्षणेन तुरगो जातो गणनाथः सुरर्चितः। प्रतिपेदे पदं शैवं विमुच्य धरणीपतिम्॥
वीक्ष्य त वाहनं भूयो गणनाथवपुर्द्धरम्। पादप्रदक्षिणां कृत्वा स्वयञ्च गणपोऽभवत्
तदाप्रभृति शक्राद्याः सुरा विष्णुसमन्विताः। पादाभ्यामेव कुर्वन्ति मम सर्वे प्रदक्षिणाम्

स्वर्गान्निपातितः कोऽपि सिद्धः काले तपःक्षयात्।
प्रदक्षिणां ततः कृत्वा पुनर्लब्धपदोऽभवत्॥ ८६॥

स्खलितं पादजं रक्तं मम कर्तुः प्रदक्षिणम्। मार्ज्यते तस्य देवेन्द्रमौलिमन्दारकेसरैः
प्रदक्षिणमहावीथी शिलाशकलघट्टितम्। पदं सन्धार्यते पुंसां श्रीपयोधरकुङ्कुमैः॥
मणिपर्वतशृङ्गेषु कल्पद्रुमवनान्तरे। सञ्चरन्ति सदा मर्त्या मम कृत्वा प्रदक्षिणम्॥

गौर्युवाच

उपचारप्रवृत्तानां फलं मे शंस सुव्रत। यैर्वै जनः कृतार्थः स्याद्यथाशक्ति कृतादरः

मुनिरुवाच

उपचारफलं देवि! शृणु वक्ष्याम्यहं तव। यन्मह्यं कृपया पूर्वमुक्तवान्परमेश्वरः॥६४

लूतीतन्तुकजालानि संसृज्य क्वचिदेव मे। जातिस्मरो महीध्रेऽस्मिन्सोंऽशुकैर्मां व्यवेष्टयत्
गजः कश्चित्तृषाक्रान्तो विमुच्य च मधु क्वचित्। वनपल्लवमुत्कीर्य मुक्तोऽभूद्गणनायकः
कृमयो विलुठन्तो मे पार्श्वे दुरितवर्जिताः। सिद्धवेषाः पुनः सर्वे मम लोकं व्रजन्ति ते
अव्युच्छिन्नप्रदीपार्चिः क्षणमप्यादधाति यः। स्वयम्प्रकाशः स भवन्मम सारूप्यमश्नुते
हारीतः कोऽपि संप्राप्तः शाखानीडो ममान्तिके। खद्योतो दीपवन्नक्तं तावन्मुक्तिसमागतः

गावः प्रस्रवणैः सिक्ता वत्सस्मरणसम्भवैः।
मत्पार्श्वे मुक्तिमापुस्ता मम लोकं समाश्रयन्॥१००॥

काकः पक्षजवातेन बलिग्रहणलोलुपः। मार्जयन्मत्पुरोभागं मुक्तिं प्रापद्यत क्षणात्॥
मूषको मद्गुहाभागं मणिसङ्घविकर्षणैः। प्रकाशयन्वितिमिरं मम रूपमपद्यत॥१०२
छायावृक्षत्वमास्थातुं मुनयस्त्रिदशा अपि। प्रार्थयन्त्येव मत्पार्श्वे न पुनः सम्भवेच्छया
गोपुरं शिखरं शालां मण्डपं वापिकामपि। कुर्वतां मत्पुरोभागे सिध्यन्तीष्टार्थसम्पदः
सदा मर्त्यैरनासाद्यमग्निलिङ्गमिदं मम। अनासाद्याचलेशाख्यं पूज्यतां वसुधातले॥

वीक्षणस्पर्शनध्यानैः स्वभूतं निखिलं जगत्।
पोषयन्ती परा शक्तिः पूज्याऽपीतकुचाभिधा॥ १०६॥

सर्वलोकैकजननी सम्प्राप्तानित्ययौवनम्। यौवनप्रार्थिभिः सेव्या सदाऽपीतकुचाभिधा
क्षणात्तस्य पुरोभागे वसतां प्राणिनामिह। परत्र वाऽत्र दुष्प्राप्यमिष्टवस्तु न विद्यते
अप्रमेयगुणाधारमपेक्षितवरप्रदम्। अशेषभोगनिलयं शोणाद्रीशं समर्चय॥ १०६॥
लब्धकामा पुनः शम्भुमाश्रयिष्यसि सुव्रते। तपश्चरणमप्येतत्तव लोकहितावहम्॥
न केवलं तव तपः स्ववाञ्छितफलप्रदम्। तपस्यतामृषीणाञ्च क्षेमायैव भविष्यति॥
कारणान्तरमाशङ्क्य तपः कुर्वन्ति देवताः। रहस्यं देवतानान्तु फलेनैवाऽनुमीयते॥
वयञ्च सहसम्वासास्तवव्रतनिरीक्षणात्। कृतार्थाः स्याम देवेशि तपसा नः कृतार्थता
इति तस्य मुनेर्वाक्यमर्थगर्भं निशम्य सा। गौरी कौतुकसंयुक्ता प्रशशंस महामुनिम्
तपः किमन्यत्कर्तव्यं लब्धं तव तु दर्शनम्। अरुणाद्रिरयं दृष्टः श्रुतं माहात्म्यमस्य च
अहो भूमेस्तु वैचित्र्यं यतो दृष्टा दिवोऽधिका। यत्रैव तैजसं लिङ्गं देवतानां वरप्रदः

शिवः प्रसादसिद्धो मे दर्शितं स्थानमात्मनः । अत्रैवशिवमाराध्यवशोकुर्यां जगद्गुरुम्
अविनाभूतमैक्यं मे देवेन भवतात्सदा । त्वया कृतेन साह्येन भवेयं शिवनायिका ॥

इति गौतमसन्निधौ तदानीं कृतसम्वित्तप आदरेण कर्तुम् ।
अभजद्रुचिराञ्च पर्णशालां मुनिना चानुमता तथेति भक्त्या ॥ ११६ ॥
सुकुमारतनुः सरोरुहाक्षी घनतुङ्गस्तनकलिपतोत्तरीया ।
जटिला हरिनीलरत्नकान्तिर्गिरिजा राजति देहवत्तपःश्रीः ॥ १२० ॥
नियमैर्बहुभिस्तपोविशेषैः क्रतुषु प्राप्तविचित्रयोगबन्धैः ।
निगमागमदृष्टधर्ममार्गं सकलं सा तु कृतार्थतामनैषीत् ॥ १२१ ॥
तपसा विविधेन तप्यमाना न कदाचित्परिखेदमाप तन्वी ।
हरिरत्नमयी च काऽपि वल्ली नितरां दीप्तिमती बभूव बाला ॥ १२२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशातिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणेश्वरप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनं नाम
नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

———

दशमोऽध्यायः

देव्यास्तपश्चर्यायांमहिषासुरेणसहयुद्धवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अथ देवा महीं हित्वामहिषासुरपीडिताः । नत्वा गौरींतपस्यन्तांजग्मुःशरणमाकुलाः
अथ तानभयंदेहिदेवीतिभयविह्वलान् । अमरान्वीक्ष्यसादेवीकिंकार्यमितिचाभ्यधात्
ततो विज्ञापयामासुर्दैत्येन्द्राद्भयमात्मनाम् । देव्यै बद्धाञ्जलिपुटा देवा इन्द्रपुरोगमाः

देवा ऊचुः

अप्सरोभिः परिवृतः सुखं क्रीडति नन्दने । ऐरावतमुखान्सर्वान्दिङ्नागान्निजमन्दिरे

आवासयन्विनोदार्थमङ्गनाभिः सहागमान् । उच्चैश्रवःपुरोगानामुपभोगंकरोत्यसौ
मन्दुरास्वस्य रम्यासु दृश्यन्ते लक्षकोटयः । हुताशवाहनं मेषं पुत्रारोहार्थमीप्सति ॥

याम्यं महिषमानीय शकटे सोऽभ्यवाहयत् ।
सिद्धीराकृष्य सकला गृहकर्मणि चाऽऽदिशत् ॥७॥

अप्सरःसङ्घमखिलमात्मसेवार्थमानयत् । अन्यत्किमपि यद्वस्तु रत्नभूतं जगत्त्रये ।
अनाहृतं पुनहर्तुं न विश्राम्यति कोपवान् । वयञ्च सेवकाभूत्वानित्यभीतिसमन्विताः
पूजयन्तश्च तस्याऽऽज्ञां नान्यांवीक्षामहेगतिम् । शरणागतसन्त्राणंतपःफलमुदाहृतम्
दुर्जयोऽयं वरो दैत्यः सर्वेषांबलिनामपि । सुराणामपि दैत्यानां शिवाल्लब्धवरोदयः
अस्य शृङ्गाहतः सिन्धुर्ध्यावर्जितमिति ब्रुवन् । रत्नोपहारदानेननित्यंतत्प्रीतिमिच्छति
पर्वतांश्च समुत्क्षिप्य शृङ्गाग्रेण महोद्धतः । क्रीडति क्षोदिताशेषधातुधूलिविलेपनैः ॥
न शक्यमतुलं तस्य बलमन्यदुरासदम् । स्वयमेव विजानीहि हत्वा ते निजतेजसा
शम्भुशक्तिः परा सेयंस्त्रीरूपेणाऽत्रदृश्यते । त्वयैवाऽयंनिहन्तव्यः शिवाल्लब्धवरोह्ययम्

न जानीमो वयं देवि ! किञ्चिच्छम्भुविचेष्टितम् ।
केवलं पालनीयाः स्म जगन्मात्रा सदा त्वया ॥१६॥

इति तेषां भयार्तानामाकर्ण्य वचनंशुभम् । व्याजहार प्रसन्नात्मा देवी दत्त्वाऽभयंतदा
शरणागतसन्त्राणं तपसि स्थितया मया । कर्त्तव्यममराः कालात्क्षीणःशत्रुर्भविष्यति
उपायेन समाकृष्य हनिष्यामि महासुरम् । निरागसस्तु हननमद्य मे नहि युज्यते॥।
धर्मगेधर्मभेत्तारः शलभत्वं व्रजन्ति हि । देवास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रणम्य गिरिकन्यकाम्

जग्मुर्यथागतं सर्वे निर्भया हृष्टचेतसः ॥२१॥

गतेषु तेषु देवेषु गौरी कमललोचना । बभूव मोहिनी शक्तिः कान्तियुक्ता ततोदरी ॥
सा देवी दिक्षु शैलेषु चतुर्ष्वरुणभूभृतः । रक्षार्थं स्थापितवती चतुरो वटुकान्वरान्
यदा कैलासशिखरादागता शैलकन्यका । अन्वगच्छन्सेवमानाश्चतस्रो मातरस्तदा
दुन्दुभिःसत्यवत्याख्यातथाचाऽनवमीपरा । सुन्दरीतिचतस्रस्तामन्वयुःपरिचारिकाः

विमुञ्चताऽतिथिं श्रान्तं क्षुत्पिपासासमन्वितम् ।

अरुणाद्रिमिमं द्रष्टुं नान्यमित्यब्रवीच्च तान् ॥२६॥
सीमाशैलस्थितान्वीरांस्तानादिश्य बलाधिकान् ।
तपश्चचाराऽद्रिकन्या गौतमाश्रमसन्निधौ ॥२७॥

तस्यांतपन्त्यांतन्वङ्ग्यांनतापःकश्चिदप्यभूत् । ववर्षकालेजलदःसफलाश्चाभवन्द्रुमाः
विरोधीनि च सत्त्वानि मुमुचुः पूर्वमत्सरम् । आश्रमःसर्वजन्तूनांशरण्योऽभूद्भयापहः
योजनद्वयपर्यन्तं सीमाशैलेषु संस्थितैः । चतुर्भिर्बटुकैः शूरै रक्षितश्चाऽरुणाचलः ॥
नोद्भूत्कश्चनत्रासो न च दृष्टोभयोदयः । न व्याधिपीडनंचासीत्तत्रनारिविजृम्भणम्
कृतार्थामुनयः सर्वेप्रशंसन्तोनगात्मजाम् । शिवलोकपदंकेचित्प्रत्यशंसंस्तथाश्रमम् ॥
सा च गौरी तपोघोरंकुर्वतीचदिवानिशम् । न तृप्तिमाययौबालाशिवसन्तोषकारकम्
महिषश्च महावीर्यो मृगयां कर्तुमुद्यतः । चचार काननं सर्वं विदूरे शोणभूभृतः ॥
दैत्यसैन्यसमायुक्तो मृगयूथान्यनेकशः । वनेषु निघ्नंस्तरसा विचचाराऽऽशुभक्षयन् ॥
धन्विभिर्बलिभिर्वीरैर्मृगाः केचिदनुद्रुताः । भयार्त्ताः परिधावन्तःप्राविशंस्तंतथाश्रमम्
अनुव्रजन्तो दितिजा मृगांस्तान्हन्तुमुद्यताः । वारिताबटुकैर्वीरैर्मायाताऽत्रेतिसत्वरैः ॥
किमत्रेति तदा पृष्टा बटुका दुष्टदानवैः । तपस्यति वरारोहा कन्याऽत्रेत्याहुरञ्जसा ॥
न केनचित्प्रवेष्टव्यं बलिना मुनिसेवितम् । तपःस्थानमिदं देव्याः शरणागतरक्षकम्
इति तेषां वचः श्रुत्वा बलिनो दुष्टदानवाः । तथेतिविनिवृत्त्याशुकर्त्तव्यंसमचिन्तयन्

मायया पक्षिरूपास्ते प्रविश्याऽऽश्रममादरात् ।
आरामवृक्षशाखासु निषेदुःखादिहेक्षितुम् ॥ ४१ ॥

सा पुनर्ल्लसितारण्ये सर्वर्तुकुसुमान्विते । तपस्यन्ती तदा दृष्टा मायादैत्यस्यसैनिकैः
रूपलावण्यमेतस्यानिश्चयंतपसिस्थितम् । वीक्ष्य ते विस्मयोपेतागत्वातस्मैन्यवेदयन्
सस्मरार्त्तोवृद्धरूपःप्रविवेशाऽऽश्रमंतदा । पूजितोऽस्याःसखीभिश्चगतश्रान्तिरिवस्थितः
वृद्धोऽपृच्छत्किमर्थन्तुतपोऽस्याइतितास्तथा । बालाकान्तप्रसादार्थंचिरमत्रतपस्यति
परं स बलवान्कान्तो न कदापि प्रसीदति । कार्यं विवाहसमये मनोरथं यथोचितम्
अपूर्वप्रभुणा तेन नवोपकरणं महत् । सद्योजातकुलालेन सद्यः सृष्टैर्विपाचितैः ॥४७

भाजनैरपि साद्यस्कैर्न्यस्तैः पक्वैश्च शालिभिः ।
तादृशैः साधनैः सर्वैस्तादृशैर्द्रव्यसञ्चयैः ॥ ४८ ॥

अपूर्वदृष्टविभवैःकार्यंस्यादुपकारणम् । सिद्धे तथोपकरणेऽस्याः सद्योऽस्तुस्वयम्वरः
इतितासांवचःश्रुत्वाविहसन्महिषोऽभ्यधात् । तपःफलमहंप्राप्तःसत्यमस्याइतिस्थितम्

मदीयां सकलां मूर्तिं शृणु बाले तपस्विनि ! ॥ ५० ॥

महिषोऽहं महावीरो दैत्येन्द्रः सुरवन्दितः । जगत्त्रयमिदं सर्वं मयैव परिगृह्यते ॥
अनन्यवीरसद्भावो मय्येव भुजशुष्मणा । कामरूपोऽस्म्यहं बाले सर्वभोगप्रदायकः ॥
भज मां तव भर्त्तारं प्राणिनां तपसः फलम् । सर्वंसम्पादयिष्यामिकल्पवृक्षैःसमाहृतैः
सृजामितपसा चाऽहं विश्वकर्माणमादितः कामधेनुसहस्राणिसृजामितपसाक्षणात्
नवभिर्निधिभिः प्राप्तैःपार्श्वस्थैर्नित्यदा मम । अपेक्षितार्थसंसिद्धिः सहसैवोपपाद्यते
इति तस्य वचः श्रुत्वा स्मृतदेवाभवत्क्रमात् । विसृज्यमौनंशाक्तैर्विहसन्तीतमब्रवीत्

अहं बलवतो भार्या भविष्यामि तपश्चिरम् ।
करोमि यद्यसि बली बलं दर्शय मे निजम् ॥५७॥

विरच स्त्रीस्वभावंस्वंश्रुत्वातद्वाक्यमुत्थितम् । हतेकोऽयमिति क्रोधान्ननर्दमहिषासुरः
जिघृक्षन्तंसमायान्तंवीक्ष्य तं महिषासुरम् । अभूद्दुरासदादुर्गाकन्यासाज्वलनाकृतिः
महामायांसमालोक्य ज्वलन्तींपुरतःस्थिताम् । स्वयं स महिषाकारोववृधेमेरुसन्निभः
कुलभूधरशृङ्गाणि शृङ्गाभ्यां मुहुराक्षिपन् । आजुहाव निजां सेनामापूरितदिगन्तराम्
अथ ब्रह्ममुखा देवाः प्रणम्यविविधायुधैः । पूजयामासुरात्मीयैर्दुर्गां कालाग्निरूपिणीम्
पञ्चहेतीर्हरिः प्रादाद्दश चाऽपिसदाशिवः । ब्रह्मा चतस्रश्च तदा तस्यै मायातिरोहिताः
दिक्पालाश्च सुराश्चान्ये पर्वताश्चपयोधयः । स्वीयैराभरणैःशस्त्रैरधृष्यास्तामपूजयन्
माया सा बहुभिर्हस्तैर्ज्वलदायुधसञ्चयैः । आबद्धकवचा तूर्णं दुर्गाऽभूत्सिंहवाहना ॥
आपूरितदिशाभोगा तेजस्तत्सोढुमक्षमः । दुर्गाया घोरमालोक्य महिषस्तुपलायितः
अथ तेजो निजं घोरंप्रज्वलत्सोढुमक्षमम् । पलायमानमालोक्य महिषंसाऽप्यचिन्तयत्
उपायेन निहन्तव्यो दुष्टोऽयं महिषासुरः । मदपूर्वं निवृत्यन्ते मृगा मृगयुभिर्वने ॥

दूतोक्तिभिःसमाकृष्यमृद्वीभिर्मर्मवृत्तिभिः। कोपमस्यसमुद्भाव्यकरिष्येऽभिमुखंक्षणात्
अधर्मवृत्तियुक्तानां धर्मवाक्यपरिश्रवात्। कोपः समुद्भवेत्सद्यः स्वजीवक्षयकारणम्
अथवा धर्मबुद्धिस्सन् यदि शान्तो भविष्यति।
तदा हितोपदेशेन धर्मलोपो न सम्भवेत्॥ ७१॥
तपस्यद्भिःसदाकार्यःकोपत्यागःफलान्वितः। धर्महानिर्नसोढव्यातत्कोपोहितपःपरम्
इति सञ्चिन्त्य सा गौरी नाम्नासुरगुरुं मुनिम्। सङ्कल्प्यवानरमुखंप्राहिणोदसुरंप्रति
गच्छ त्वं मायया युक्तो महर्षे वानरानन। महिषं बोधयित्वा च वचनं शीघ्रमाव्रज
मैव त्वमरुणाद्रीशमुपपीडय दुर्मते। अत्र दुर्मनसां वीर्यमदृश्यं भवति क्षणात्॥७५॥
न कलेरुपतापोऽत्र नाऽसुरैरपि पीडनम्। न साहसं च शुभदं शिवभक्तिमतामपि॥
पूर्वजन्मकृतैः पुण्यैर्लब्धवीर्यमहोदयः। मा त्वं शोणाचलेशाग्नौ शलभत्वं भजाऽसुर!
शिवेन दत्ता विभवास्तव पूर्वतपोबलात्। दह्येरन्यत्र तरसा दाववह्नौ यथा द्रुमाः॥
अत्र धर्मात्मनां वासः शिवभक्तिमतां सदा। परपीडाप्रसक्तानां भवेद्रोगशतावृतः॥
ऐश्वर्यमतुलं प्राप्तो बलमन्यद्दुरासदम्। किमर्थं स्वल्पबुद्धिःसन्स्वदोषैर्नाशमेष्यसि
मया कन्या पुनर्दृष्टा विशेषादबलामता। अन्तर्गतोऽरुणाद्रीशएतस्मात्साविशिष्यते
अथवा युक्तिभेदैस्त्वं शास्त्रैर्वा शिवसम्मतैः। अनिग्राह्यमनोवृत्तिरात्मसैन्यं समानय
येन लोकान्समस्तांस्त्वंबाधसेबलगर्वितः। तत्सैन्यं तव वृद्धंचक्षणाद्धक्ष्यामितेजसा
आनीय सकलं सैन्यमग्रे स्थापय सायुधम्।
सद्यस्त्वात्मबलैः सृष्टैः संहरिष्यामि तत्क्षणात्॥ ८४॥
मच्छस्त्रपरिकृत्तस्य ससैन्यस्यतवाऽऽयुषः। मुक्तिरत्रैवभविताको जानातिशिवेहितम्
वार्यमाणोऽपि पूर्वेण कर्मणा प्रेरितो जनः। अवशः कर्म कुरुते भुङ्क्ते च सदृशंफलम्
त्वयाऽपि करुणावाक्यं वक्तव्यंकिलभूरिभिः। अकार्यविनिवृत्त्यर्थंनित्यधर्मानुपालने
इति गौर्या समादिष्टांवाचांकपिमुखोमुनिः। दूतःसन्सर्वमाचष्टमहिषस्याग्रतः स्थितः
सोऽपि सर्वं समाकर्ण्य क्रोधवेगसमाकुलः। तं भक्षयितुमारेभेसोऽपिमायाबलाद्ययौ
अथ सैन्यं निजं सर्वं समाहूयदुराशयः। सन्नद्धंसायुधंयोद्धुमादिशल्लोकभीषणम्॥

युगान्तसमयोद्वेलचतुरर्णवसन्निभम्। सैन्यानां सैन्यमतुलं शोणाद्रिं पर्यवेष्टयन्॥
अथ गौरीसमालोक्यदैत्यानांसैन्यमद्भुतम्। ससर्जतैजसाञ्छूरान्घोरान्भूतगणान्बहून्
एकपादाक्षिचरणा लम्बकर्णपयोधराः। पाणिपादशिरःकुक्षिवक्त्राः केचिद्विनिर्गताः
अहं ग्रसामि सकलमपर्याप्तमिदं मम। अहमेव हनिष्यामि दैत्यसैन्यमशेषतः॥ ६४॥
किं त्वयाऽत्र पुनः कार्यं वीक्ष्य त्वं तिष्ठ केवलम्।
अहमेवाऽत्र योत्स्यामीत्यभाषन्त परस्परम्॥ ६५॥
तेषां कथयतां शङ्कं गणानां योगिनीगणैः। अधमत्सा भगवती हन्तुं तद्दैत्यमण्डलम्
आलोक्यतांतथारूपामापतंस्तस्यसैनिकाः।दर्शयन्तःस्ववीर्याणिस्वामिनोऽग्रे धृतायुधाः
ववृषुः शस्त्रवर्षाणिदैत्याःप्रतिदिगन्तरम्। बाणैःकार्मुकनिर्मुक्तैस्तानिसातुन्यवारयत्
रथानां वारणेन्द्राणां हयानां लक्षकोटिभिः। युयुधुर्भूतवेतालादेव्या सृष्टास्तुदुर्जयाः
मातरोविविधाकाराडाकिन्योयोगिनीगणाः। सृष्टाश्चतेजसाभूयःपिशाचाःप्रेतराक्षसाः
देव्या सृष्टेन सैन्येन दुर्जयेनमहासुराः। भक्षिताश्चूर्णिताभिन्नादारितानिहताक्षणात्
देवी च सायुधा दृष्टा ज्वलन्ती निहतासुरैः।
नृत्यद्भूतगणैर्भुक्तै रक्तैर्मांसैश्च तोषितैः॥ १०२॥
यदा कैलासशिखरात्प्राप्ताकर्तुं तपोभुवम्। तदा समागताः काश्चिन्मातृकादेहगुप्तये
दुन्दुभिःसत्यवत्याख्यातथाचान्तवतीपरा। सुन्दरीतिचतस्रस्ताअन्वयुःपरिचारिकाः
देव्या सृष्टा च चामुण्डा दंष्ट्रावलयभीषण। दैत्यकृत्तिवसामांसरक्ततृप्ताचचार सा॥
असुरं कञ्चिदाक्रम्य नटनं सा चकार ह॥ १०६॥
अथ तां समवेक्ष्य दुर्मदो हि ज्वलयामास च कोपवह्निना सः।
अतितीव्रविवृत्तभीष्मनेत्रश्रुति-शृङ्गाग्रविभिन्न-मेघजालः॥ १०७॥
ज्वलदग्निशिखाभदीर्घजिह्वा परिलीऽढोन्नतशैलशृङ्गभागः।
अवनिं दलयन्खुराभिघातैरसकृत्पांसुभिरास्वनन्दिगन्तान्॥ १०८॥
अतिघर्घरदीर्घघोरनादस्फुटदण्डभ्रममोहितामरो यः।
धृतवालधिदण्डताड्यमानप्रतिशीर्णामितशस्त्रवर्षसङ्घः॥ १०६॥

मृतये व्यगमद्दलित्रयाढ्यां मृगराजस्थितिभासुरां भवानीम् ॥११०॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे देव्यास्तपश्चर्यायांमहिषासुरेण सह युद्धवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

एकादशोऽध्यायः

महिषासुरवधोत्तरंदेवीहस्तेमहिषासुरशिरःसँल्लग्नतावर्णनमरुणाचलमाहात्म्यञ्च

ब्रह्मोवाच

सतुसिंहस्थितां गौरीं ज्वलन्तीं विविधायुधाम्। शैलवर्षेणमहताकुपितः समपूरयत्
शरवर्षेण महता तन्निवार्य विदूरतः। विभेद निशितैः शस्त्रैरशेषं तस्य विग्रहम् ॥२॥
भिद्यमानोऽपि दैत्येन्द्रः शैलसारप्रदुर्धरः। विषादं नागमत्किञ्चिद्ववृधे युद्धदुर्म्मदः
भिद्यमानः स खड्गेन चक्रैरसिभिरृष्टिभिः। शूलेन चाऽऽयुधैश्चान्यैरन्तर्धानमगाहत
ततः सिंहाकृतिर्भीमः प्रचण्डनिनदाननः। तीक्ष्णदंष्ट्रः शितनखः परिबभ्राम केसरी ॥
देवीसिंहश्चपेटेनताडयामास पाणिना। दैत्यसिंहस्य च नखैस्तस्य वक्षो व्यदारयत्
अथ व्याघ्रतया प्राप्तः स्फुटव्यात्ताननोमहान्। तंहन्तुं च बलाद्देवी वेगेनकरमक्षिपत्
दीर्घाभिर्नीलरेखाभिः पूर्णःपिङ्गलविग्रहः। यानावलिभिराकीर्णःस्वर्णाद्रिरिवसञ्चरन्

मृगैरिव परित्रातुं मुच्यमानोऽग्रतो बली।
ज्वलन्तमिव रोषाग्निं जिह्वाहेतिभिरावहन् ॥४॥

आगच्छन्तं रयाद्देवी भल्लेन शशिवर्चसा। प्रतिविव्याध तं व्याघ्रं पुरत्रयमिवेश्वरः ॥
स बाणस्तन्मुखे भग्नस्तद्रक्तेन समुक्षितः। जगाहे गगनं भित्त्वादेहमस्यविनिर्गतः ॥११॥

स दैत्यो वारणो भूत्वा देवीमाश्वभ्युपागमत्।
बलिभिः पशुभिर्भिन्नैस्तस्याः प्रीतिमिवाऽवहन् ॥१२॥

तं गजेन्द्रं समायान्तं मदक्लिन्नमहीतलम्। देवीसिंहस्तदा दृष्ट्वा ननर्द च जघान च
अथ खड्गधरो वीरश्चर्मपाणिःसमुद्गतः वक्त्रं दधानो बभ्राम दंष्ट्राभ्रुकुटिभीषणम् ॥
देवी च विलसत्खड्गचक्रचक्रलसत्करा। युयोध तेन वीरेण भग्नशीर्षाभ्यपद्यत ॥
भूयः स माहिषं रूपमास्थायासुरमायया। देव्या योद्धुं प्रववृते यथापूर्वमनाकुलम् ॥
अथदेवैर्मुनीन्द्रैश्चचोदितो गौतमोमुनिः। प्रबोधयितुमारेभे स्तुतिभिर्जगदम्बिकाम् ॥
त्वयि सर्वस्य जगतः प्राणशक्तिः परा मता। ओजःशक्तिर्ज्ञानशक्तिर्बलशक्तिश्चगम्यते
किमेतदद्य मोहाय युद्धमारभ्यते त्वया। उपसंह्रियतामेष दैत्यो भुवनगुप्तये ॥ १६ ॥
भिन्नानामस्य देहानामुपसंहरणात्तव। बलयश्चोपदिश्यन्ते निगमोक्ता वरप्रदाः ॥

अन्यथा तृणकल्पस्य शत्रोरस्य निबर्हणे।
कालाग्निवर्चसो देवि! किमर्थं सम्भ्रमस्त्वयान् ॥ २१ ॥

स्वशक्तिमवसंस्तस्य समाकर्षयतां रिपोः। प्राणशक्तिं त्रिशूलेन गुणत्रयवपुर्धृता ॥
इति स्म बोधिता तेन पुरा भगवती तदा। महिषासुरमाक्रम्यत्रिशूलेनाऽभ्यधारयत्
अनेकगिरिसङ्काशं देव्या विग्रहमात्मना। अशक्तस्तं धारयितुं ससाद महिषासुरः ॥
निष्पिष्टो विलुठन्क्रोशन्नाक्रान्तश्चपरिस्फुरन्। निर्गन्तुमुद्गतशिरानशशाकासुराधिपः
त्रिशूलमुखभिन्नाङ्गरक्तधारासमुद्धतः। समुद्र इव सञ्जातः सन्ध्यारुणकलेवरः ॥ २६
अथ खड्गेन तीक्ष्णेन कर्तयित्वाचतच्छिरः। ननर्त तस्य शिरसितिष्ठन्तीमहिषादिनी
दुर्गां सिद्धाश्च गन्धर्वाः प्रशशंसुर्महर्षयः। पुष्पवृष्टिश्च महती देवैर्मुक्ता समन्ततः ॥

प्रणतः प्राञ्जलिर्देवीं तुष्टाव विबुधाधिपः।

इन्द्र उवाच

नमस्ते जगतां मात्रे भूतानां बीजसम्विदे! ॥ २६ ॥

भक्तिःश्रद्धाचभजतांशक्तिश्चासित्वमम्बिके। कारणंपरमाकीर्तिःशान्तिर्दान्तिःवलक्ष्मा
एकैव विश्वरूपा त्वं नामभेदैर्निगद्यसे। तेषुतेषुपदेष्वस्मांस्तपोऽनुगुणसिद्धिषु ॥
नियुज्य शत्रुंनिर्भिद्य शिवा ज्ञेयाप्रकाशसे। हतोऽयंमहिषोदुष्टो विनिकृत्तश्चशाम्भवि
छिन्नमेतस्यतु शिरः सजीवमिव लक्ष्यते। रक्तनेत्रं तीक्ष्णशृङ्गं ज्वलज्जिह्वं चलं शिरः

आक्रम्य तव तिष्ठन्त्या रूपमेव सदाऽस्तु नः । चक्रशृङ्गधनुर्बाणखड्गचर्मवराभयैः ॥
शूलघण्टाङ्कुशकशाकपालकुलिशादिभिः । अशेषदेवतामूर्तिरशेषैर्देवतायुधैः ॥ ३५ ॥
आपूरिता त्वमेवाऽम्बसर्वशत्रून्निहंसि नः । आयुधानां सहस्राणितन्मयास्तेविभूतयः
त्वज्जितारातयः सर्वे विविधायुधवाहनाः । रथनागहयैर्युक्ताः ससैन्या अपि भूभृतः

क्षणेन दग्धवीर्याः स्युस्त्वत्प्रसादविवर्जिताः ।
अपदोऽप्यल्पवीर्योऽपि त्वत्पादाम्बुजसेवकः ॥ ३८ ॥

त्रिलोकनाथतां प्राप्तः प्रथते कीर्तिमण्डितः । तद्रूपमिदमत्युग्रं ध्यायतामर्चतां सदा ॥
न शत्रुभ्यो भयं किञ्चिद्भवेद्विजयशालिनाम् । ईदृशं सर्वलोकेषु रूपं ते देववन्दितम् ॥
पूज्यतामिष्टसिद्ध्यर्थं देवैर्भृत्यैश्च सर्वदा मातरश्च त्वया सृष्टाःसर्वाभीष्टफलप्रदाः
सगणाः प्रतिपूज्यन्तां सर्वस्थानेषु सर्वदा । अयं च निहतोदैत्यस्त्वत्पादकृतलाञ्छनः
तव भक्तैः सदा पूज्यस्त्वत्प्रसादात्त्वदग्रतः । इत्थं सुरेन्द्रप्रणुता सर्वर्षिसुसेविता ॥
तथेति वरदा देवी ससर्ज च दिवं प्रति । स्वयमप्यात्मनस्तत्र तद्रूपं विविधायुधम्
संस्थाप्य मातृभिः सार्धं स्थानरक्षणमातनोत् । सङ्गृह्यविमलंरूपंसखीजनसमावृता
महिषस्य शिरोऽपश्यद्विकृतं खड्गधारया । कथयन्तीपुनस्तस्यचित्रंलोकविभूषणम्
सखीभिःसहसाबालाकण्ठंतस्यव्यलोकयत् अपश्यच्चतदालिङ्गंकर्त्तुं तस्य च पूजनम्
आदत्त सहसा गौरी लिङ्गं तस्यगलेस्थितम् । आलोकयच्चसुचिरंरक्तधारापरिप्लुतम्

आसज्जत पुनर्लिङ्गमस्याः पाणितलं गतम् ।
विमोचयितुमुद्युक्ता नाशक्नोल्लग्नमञ्जसा ॥ ४६ ॥

अचिन्तच्च सा देवी किमेतदितिविस्मयात् । विषादेनच संयुक्तामहर्षीणांपुरःस्थिता
आहतःशिवभक्तोऽयमितिशोकंसमाविशत् । अगर्हतभृशंमौढ्यमात्मनःस्त्रीस्वभावजम्
अविचारसमारब्धं शिवभक्तनिबर्हणम् । उपतापपरीताङ्गी गौतमं मुनिसत्तमम् ॥
उपगम्याऽब्रवीद्बाला साहसं कृतमात्मना । भगवन्सर्वधर्मज्ञ गौतमार्यमुनीश्वर ! ॥
मान्यया धर्मरूपेण कोऽप्यधर्मः प्रकल्पितः । देवानां रक्षणं कर्तुमभयं दातुमुद्यता ॥
अज्ञानान्महिषं दैत्यं शिवभक्तिममर्दयम् । रजसाक्रान्तबुद्धीनां न भवेद्धर्मसंग्रहः ॥

गुरुप्रसादसुलभः स्फुरद्विघ्नशताकुलः । सुदुर्धर्षा निराचारदुर्दमाः शिवसंश्रयाः ॥

विशेषतो लिङ्गधराः शिवस्तान्बहु मन्यते ।
पुरा पुरत्रयावासा दैतेया लिङ्गधारकाः ॥५७ ॥

अजिताः शम्भुनापूर्वमुक्तलिङ्गानिषूदिताः । अस्यकण्ठस्थितंलिङ्गं मम पाणिं नमुञ्चति
कथंपापंनिरस्यामिशिवभक्तवधाश्रितम् । अस्यकण्ठस्थितं लिङ्गं धारयन्तीतपोन्विता
तीर्थयात्रांकरिष्यामियावच्छम्भुःप्रसीदति । पुनः कैलासमुख्येषु शम्भुस्थानेषु भूरिषु
तीर्थेषुरचितस्नाना लप्स्ये पापविशोधनम् । इति तस्याः परिश्रान्ति दुर्धर्मपरिशङ्कया
आकर्ण्यशिवधर्मज्ञो भयार्त्तां तामवोचत । माभैषीगिरिजेमोहाच्छिवभक्तोहतस्त्वति
धर्मसूक्ष्मार्थवेत्तारो दुर्लभाः गिरिकन्यके । सदा शिवस्य वदनैः सद्योजातादिसंश्रितैः
आगमाःपञ्चभिःप्रोक्ताअष्टाविंशतिकोटयः । निर्णयाःशिवभक्तानांशिवमार्गस्यशोभनाः
तेषुतेषु मुनीन्द्रैश्च नत्वैव प्रतिपद्यते । कालो मुखं च कङ्कालं शैवं पाशुपतं तथा ॥

महाव्रतं पञ्च चैताः शिवमार्गप्रवृत्तयः ।
भेदाश्चबहवस्तेषामन्योन्यस्य शिवे रताः ॥ ६६ ॥

साध्य एको हि बलवान्सर्वैस्तैरनिशं शिवः । सर्वं एवसदापूज्याःस्वधर्मपरिनिष्ठितैः
अमत्सरैः शिवे भक्तः शिवाज्ञापरिपालकैः । वेदैश्च बहुभिर्यज्ञैर्भक्त्या च परयाशिवः
आराध्यते महादेवः सर्वदा सर्वदायकः । जीवहिंसा न कर्त्तव्या विशेषण तपस्विभिः
शिवधर्मस्य भेत्तारो निहन्तव्यास्तथाऽञ्जसा । न वेषजुषिवीक्षेतन लिङ्गंनैव सम्भवम्
शिवधर्मस्य भेत्तारं हन्यादेवाऽविचारयन् । बहुभिः स्फूर्तयाबुद्ध्याधर्मविद्भिर्निरूपिते
शिवधर्मस्य विलये सद्यः शक्तिः प्रवर्तते । अस्य कर्म पुनर्दिष्टं लिङ्गमैश्वर्यचर्चितम्
न जेतुं शक्यते देवि तेनाऽसौ सर्वदैवतैः । यदयं निहतो देवि त्वयाशङ्करमान्यया ॥

आक्रान्तः शापदोषेण महर्षीणां शिवाश्रयात् ।
अथ ते कुपितास्तस्य वैषम्यादवमानतः ॥ ७४ ॥

शेपुर्महिषवद्दुष्टो महिषोऽयं भवत्विति । ततस्तद्वचनात्सद्यो महिषोऽभूत्क्षणात्तथा
प्रणम्य तोषयामास ययाचे शापमोचनम् । दत्वा प्रकामरूपत्वं ददुरस्मै प्रसादिताः

महिषत्वेऽपि संहारंस्वयं देव्या शिवाज्ञया । विषादो न च कर्त्तव्योअङ्गदर्शनतस्त्वया
सिद्धानां शिवरूपाणामवज्ञा कं न बाधते । महिषत्वे समुत्पन्ने दोषेण समुपस्थिते
सिद्धप्रसादाल्लब्धोऽयंशापनाशस्त्वयाकृतः । सर्वलोकाश्चसन्त्राताद्दुष्टोऽयंपरिरक्षितः
शापदोषसमुत्पन्ने महिषत्वे विमोचिते । त्वया च गिरिशप्रीत्यै तपः कुर्वाणयाऽद्रिजे
द्रष्टव्यं तैजसं लिङ्गमरुणाचलसञ्ज्ञितम् । पूर्वजन्मनिभक्तोऽयमरुणाद्रिपतेः स्फुटम् ॥
महिषत्वे मदाक्रान्तः परं लिङ्गेन सङ्गतः । भक्त्या लिङ्गधरं हन्तुं कः समर्थो जगत्त्रये
दृष्टाः पुरत्रये पूर्वं रुद्रेण पूजितास्त्रयः । त्वत्खड्गपरिकृत्तेन कण्ठेनाऽस्य वरानने ॥८३

दीक्षादिरहितं लिङ्गं दत्तं हन्तीति चोदितम् ।
कृतं हि महिषेणाऽपि भक्तितो लिङ्गधारणम् ॥८४॥

कदाचित्क्षपणोक्तानांविभाषात्प्रत्ययंगतः । पूर्वजन्मतपोयोगात्स्मरणोलिङ्गधारणात्
त्वत्पादपद्मसंस्पर्शादयं मुक्तो न संशयः । मदुक्तनिष्कृतीनान्तु पातकानाञ्च नाशनम्
दर्शनं शैलवर्यस्यप्रायश्चित्तं परंमतम् । संस्थाप्य विविधाञ्छैवाञ्छिवसिद्धान्तवेदिनः
आवाह्य सर्वतीर्थानि सर्वदोषनिवृत्तये । सरः किमपि सम्पाद्य स्नात्वा तत्र वरानने
अघमर्षणसंयुक्ता सलिङ्गा स्नानमाचर । त्रिसन्ध्यं चैव मासान्ते देवयागमहोत्सवे ॥

आराधयोपचारैस्त्वमरुणाद्रिमयं शिवम् ॥९०॥
एवं तस्य मुनेर्निशम्य वचनं शैवार्थसम्भावितं-
प्रीता देवनमस्कृता गिरिसुता देवी जगद्रक्षिका ।
शैवं धर्ममिमं विधातुमुचितं शोणाचलस्याऽग्रत-
स्तीर्थागाहनबुद्धिमाशुविदधे कर्तुं त्वघक्षालनम् ॥९१॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे महिषासुरवधोत्तरंदेवीपाणौ महिषासुर-
शिरःसँल्लग्नतावृत्तान्तवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

द्वादशोऽध्यायः

सनवतीर्थप्रतिष्ठापनं देव्याशिवसमागमवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

इति सम्भाषमाणे तु महर्षौ मुनिसेविते । विजहौ गिरिजा शङ्कांशिवभक्तवधाश्रिताम्
अथान्तरिक्षादुदभूद्वाणी कर्ममनोहरा । माऽगमः शैलकन्ये त्वं पापनिष्कृतिकारणात्

गङ्गा च यमुना सिन्धुर्गोदाऽपि च सरस्वती ।
नर्मदा सा च कावेरी शोणः शोणनदी च सा ॥३॥

अत्रैव नवतीर्थानि सम्भवन्तु शिलातले । त्वत्खड्गदारिते देवि कुरु तत्राऽघमर्षणम्
अस्मिन्नाश्वियुजेमासिज्येष्ठानक्षत्रआगते । निमज्ज्यखड्गतीर्थेत्वंसलिङ्गामासमावस

निवर्त्य सावनं मासमत्र दिक्पालसम्मितम् ।
ततः पाणिस्थितं लिङ्गं लब्ध्वा पापविशोधनम् ॥६॥

प्रतिष्ठापय तीर्थाग्रे लोकानुग्रहकारणात् । उत्तीर्यतीर्थवर्येऽस्मिन्स्नात्वालिङ्गेऽर्चितेशिवे
तापत्रयोपशान्तिश्च त्रैलोक्यस्य न संशयः । सर्वपापहरं लिङ्गं स्थावरं तीर्थसन्निधौ
स्थापय स्थिरया भक्त्या सदालोकहिताय च । नक्षत्रे वैश्वदैवत्येदेवक्याःसङ्गमाचर ॥
महोत्सवसमायुक्तं यावद्दशदिनावधि । कृत्वा चाऽवभृथं पुण्यनक्षत्रे वह्निदैवते ॥१०॥
सायमभ्यर्च्य विधिवच्छोणाचलवपुर्मम । ततस्ते दर्शयिष्यामि तैजसं रूपमात्मनः ॥
एतत्कृतन्ते लोकानां रक्षायै सम्भविष्यति । इति तद्वचनं श्रुत्वा महर्षिवचनं च सा
उभयं कर्तुमारेभे तपसा शैलकन्यका । खड्गेन दारयामास शिलातलमनाकुला ॥
उदजृम्भत तीर्थानां नवकंतत्रतत्क्षणात् । तस्य कण्ठस्थितंलिंगंध्यायन्तीपर्वतात्मजा
तीर्थे ममज्ज तस्मिन्सा मुनीनामभ्यनुज्ञया । तीर्थानां नवकं यत्र सञ्जातंस्फटिकप्रभम्
अन्तर्वसतितः कान्त्या मेचकी कृतमञ्जसा । वसन्त्यां शैलकन्यायांतीर्थेत्रिंशद्दिनंत्वथ
शम्भोर्विरहसन्तप्तं मनश्चञ्चलतां ययौ । तत्र श्रिया सरोजानि चक्षुषोत्पलकाननम् ॥

मन्दस्मितेन कुमुदं ससर्ज सलिलस्य सा। देव्यास्तेनोदवासेन लोकास्तु निरुपद्रवाः

कृतार्थास्सहसा जातास्तत्तत्कालफलान्विताः ।

मासान्ते सा समुत्तीर्य कृत्वा देव्युत्सवं तथा ॥१६॥

कार्तिके मासि नक्षत्रे कृत्तिकाख्ये निशोदये । पूजयित्वा तपः सिद्धैरुपचारैर्बहुदयैः

अरुणाद्रिमयं लिङ्गं तुष्टाव जगदम्बिका । नमस्ते विश्वरूपाय शोणाचलवपुर्भृते॥२१॥

तेजोमयाद्रिलिङ्गाय सर्वपातकनाशिने । ब्रह्मणा विष्णुना च त्वं दुष्परिच्छेद्यवैभवः ॥

अग्निरूपोऽपि सञ्छान्तो लोकानुग्रहक्लृप्तये ।

शक्त्या च तत्त्वसङ्घातकरः कालानलाकृतिः ॥२३॥

अद्रिश्रेष्ठारुणाद्रीश रूपलावण्यवारिधे। विचित्ररूपमेतत्ते वेदवेद्यं सुरार्चितम् ॥२४॥

तेजसां देव सर्वेषां बीजभूतं निगद्यसे । दिव्यं हि परमं तेजस्तव देव महेश्वर ॥२५॥

यत्पुरा ब्रह्मणा दृष्टं विष्णुनाच विचिन्वता । अद्य पूताऽस्मि देवेशतवसन्दर्शनादहम्

तेजो दर्शय मे दिव्यं सर्वदोषहरं परम् । प्रार्थयन्त्यां तदा देव्यामरुणाद्रिमयःशिवः

आविर्बभूव तेजोभिरापूर्य भुवनान्तरम् । कोटिसूर्योदयप्रख्यं तुल्यं पूर्णेन्दुकोटिभिः

कालाग्निकोटिसङ्काशं तेजः परमदृश्यत । प्रणम्य परया भक्त्या मुनिभिःसार्धमम्बिका

विस्मयाक्रान्तहृदया ननन्द नलिनेक्षणा । अथ तेजोनिधेस्तस्मादरुणाद्रिः समुत्थितः

हिरण्मयोऽब्रवीद्वाचंपुरुषः कालकन्धरः । प्रसन्नोऽस्मितपोभिस्तेस्थानेषुममकल्पितैः

तेजोमयमिदं रूपमीक्षितं च त्वयाऽधुना । कारणैर्बहुभिर्लोकानृक्षेथास्त्वं जगन्मयि

तपांसि कुरुषे भूमौ किमन्यत्प्रार्थितंतव। मल्लोचनत्विषातेऽद्यतमोराशिःसमुत्थितः

अशेषोहि प्रशान्तोऽभूत्तेजसोऽस्यनिरीक्षणात् । अयं तु महिषोदुष्टोमद्भक्तिलिङ्गपूजकः

जग्राह सहसा ह्येतत्तस्य लिङ्गं गले स्थितम् ।

अनेन भक्षितं तच्च नास्तिकस्योपदेशतः ॥३५॥

अकरोन्मय्यविश्वासं लिङ्गरूपे गलेस्थिते । क्रमेण सोऽपिसम्प्राप्तोमुनिजन्ममनोहरम्

मामेवाभ्यर्च्यं यन्ध्यायन्गणनाथत्वमावसन् । पूर्वजन्मनि भक्तोऽयंमहिषोऽपित्वयाहतः

चिरंमल्लिगधृग्यस्मात्सिद्धिरस्याऽपिदेव्यतः ।शिवलिङ्गेष्वविश्वासःशिवभक्तावमाननम्

न कर्त्तव्यं सदा भक्तैस्तस्माद्वै मुक्तिकाङ्क्षिभिः ।

दीक्षया रहितं लिङ्गं येन सन्धार्य्यते बलात् ॥३६॥

न तादृशं फलं दत्ते वज्रवत्तं निहन्ति च। न दोषस्तत्रकिञ्चित्ते शोणाचलनिरीक्षणात्

सफला नयनावाप्तिः सर्वदोषविनाशनात् । त्वत्पुत्रस्तन्यदानेन धात्र्योपकृतमात्मजे

त्वामपीतकुचां चक्रे वत्सलांभक्तरक्षिणीम् । नक्षत्रे कृत्तिकाख्येऽत्रतवसन्निधिलोभतः

प्रायश्चित्ताभिधानेन भवाऽपीतकुचाभिधा । पूजाशेषं समाधाय भक्तानुग्रहहेतवे॥४३॥

भज मां करुणामूर्तिरपीतकुचनायिका । इति देवस्य वचनमाकर्ण्याऽत्यन्तशीतलम्

प्रणम्य प्रार्थितवती प्रोवाच च तमम्बिका । देवदेवप्रसादेन त्वयाऽनुग्रहशालिना ॥

एतत्ते दर्शितं तेजो दृष्टं देवैश्च मानवैः । प्रत्यक्षं कृत्तिकामासि मद्व्रतान्तमहोत्सवे॥

नक्षत्रे कृत्तिकाख्येऽस्मिंस्तेजस्ते दृश्यतां परम् । तद्वीक्षितमिदं तेजःपरमं प्रतिवत्सरम्

दृष्ट्वा समस्तैर्दुरितैर्मुच्यन्तां सर्वजन्तवः । तथेति देवदेवेन प्रोचेऽथाऽन्तर्दधे गिरौ

प्रदक्षिणं चकारैनं सखीभिः सा ततोऽम्बिका ।

घनश्यामलया कान्त्या परितो जृम्भमाणया ॥४६॥

अरुणाद्रिमयं लिङ्गं चक्रे मरकतप्रभम् । मन्दं चरन्ती जाताभिः प्रभाभिः पादपद्मयोः

तस्तार परितो भूमिं पद्मपत्रैः सपल्लवैः । प्रफुल्लकनकाम्भोजनीलोत्पलदलोत्करैः ॥

अर्चयन्तीव शोणाद्रिमभितोदृष्टिकान्तिभिः । इन्द्रादिलोकपालानामङ्गनाभिर्निषेविता

प्रसादिता मातृगणैर्गन्धदानविभूषणैः । छत्रचामरभृङ्गारतालवृन्तफलार्चिकाः ॥५३॥

वहन्तीभिः सुरस्त्रीभिर्वृता मुनिवधूयुता । प्रदक्षिणं चकारैनमरुणाद्रिं स्वयम्प्रभम् ॥

काङ्क्षन्ती शिवसायुज्यं विवाहाग्निमिवाऽद्रिजा ।

तस्यां प्रदक्षिणं भक्त्या कुर्वाणायां पदे पदे ॥५५॥

प्रेषिता शम्भुना देवा परिवव्रुः सुरेश्वराः । सरस्वतीसमं धात्राविष्णुनाच समं रमा

सर्वदिक्पालकान्ताभिः समेता शैलबालिका । निरुन्धतीव देवेन्द्रं सलिलैर्वरदानतः

अद्रिनाथस्वरूपस्य शीतत्वमिव कुर्वती । तपस्ययाऽविनाभावाद्देवस्येव कृतस्मृतिः

दुष्करस्योदवासस्य बोधयन्तीव साधुताम् । ऋषीणांदेवमानानामुपदेष्टुमिव क्रमात्

क्रीडामिवपुराभ्यस्तांतपसाऽपिच सङ्गता । आत्मानंविरहोत्तप्तामात्मस्थंतादृशंशिवम्
सञ्चिन्त्य चोभयोःकर्तुं शीतलत्वंजलेस्थिता । तीर्थानामिवसर्वेषामुद्भूतानांशिलातले

आधिक्यमथ लोकस्य वक्तुकामा स्वयं स्थिता ।
दुरितघ्नं च पञ्चाग्निमर्थावासं सुदुष्करम् ॥ ६२ ॥

अधिगम्य तपस्तस्यशान्तिकर्तुमिवस्थिता । महिषासुरकण्ठोत्थरक्तधारापरिप्लुतम्
क्षालयन्तीव लिङ्गं तदमलैस्तीर्थवारिभिः । अरुणाख्यं पुरं रम्यं निर्मितं विश्वकर्मणा
अपीतकुचनाथेशशोणाद्रीश्वरतुष्टये । शृङ्गेषु यस्य सौधेषु वसन्त्यो वारयोषितः ॥
अधःकृताभ्रतडितो जिगीषन्तीव चामरीः । यत्तुङ्गसौधशृङ्गाग्रे गायन्तीर्वारयोषितः ॥
सिद्धचारणगन्धर्वविद्याधरविराजितम् । अष्टापदरथाक्रान्तमष्टवीथिविराजितम् ॥६७॥
अष्टापदयथाकारमष्टदिक्पालपूजितम । अष्टसिद्धियुतैः सिद्धैरष्टमूर्तिपदाश्रयैः ॥६८॥
अष्टाङ्गभक्तियुक्तैस्तैर्युक्तमष्टाङ्गबुद्धिभिः । चातुर्वर्ण्यगुणोपेतमुपवर्णपरिष्कृतम् ॥६९
लसत्सुवर्णदुर्वर्णशालामालासमास्थितम् । शङ्खदुन्दुभिनिस्साणमृदङ्गमुरजादिभिः ॥

वीणावेणुमुखैस्तालैः सालापैरुपरञ्जितम् ।
ब्रह्मघोषनिनादेन महर्षीणां शिवात्मनाम् ॥ ७१ ॥

सेवितव्यं दिने दिव्यसमदर्शंवृषध्वजम् । नवरत्नप्रभाजालैर्नवग्रहसमोदयैः ॥ ७२ ॥
निशादिवसयोरेवं दर्शयन्निव सर्वदा । विष्णुः स्थितश्च तं प्रीत्यासिषेवेपुरतोविभुम्
शक्रः सुरगणैः सार्धं सहस्राक्षः समाययौ । पपात दिव्यगन्धाढ्यापुष्पवृष्टिःसमन्ततः
व्योमगङ्गाजलोत्सङ्गशीतलो मरुदाववौ । अतीव सौरभामोदवासिताखिलदिङ्मुखः
कनकाङ्कितशृङ्गाग्रपरिधूतवनावलिः । दर्पसम्भ्रमसन्नद्धो ननाद वृषभो मुहुः ॥ ७६ ॥
वसन्तप्रमुखाः सर्वे सहर्षमृतवः पुरः । असेवन्त प्रियकरैः पुष्पैः स्वयमथोचितैः ॥
गणैश्च विविधाकाराः सिद्धाश्च परमर्षयः । सुराश्च कुतुकोपेताः समागच्छन्दिदृक्षवः
कुङ्कुमक्षोदसम्मिश्रकर्पूररजसान्वितः । चर्यामुष्टिमहासारः समकीर्यत सर्वतः ॥७९॥

अथ मृदङ्गकमर्दलझल्लरीपटहदुन्दुभितालसमन्वितैः ।
जलजकीचककाहलनिःस्वनैः सुरकृतैर्भुवनं समपूरयन् ॥ ८० ॥

सुरवधूजननृत्यनिरन्तरोल्लुलिततुम्बरुगायनगीतिभिः ।
अभिवृतो मुनिदेवगणान्वितो वृषगतः समदर्शि वृषध्वजः ॥ ८१ ॥
सरसमेत्य शिवः करुणानिधिर्नतमुखीमपि तामपलज्जया ।
ललितमङ्कमनङ्गरिपुः शिवां धृतिमहानधिरोप्य जहर्ष सः ॥ ८२ ॥
ललितया निजया प्रिययाऽन्वितः सुरमुनीन्द्रसमाजसमावृतः ।
ललितमप्सरसां मुहुरादरान्नटनमैक्षत गीतिसमन्वितम् ॥ ८३ ॥
अथ शिवः सुरराजसमर्पिताञ्छुभपटीरमुखानिलसौरभान् ।
हिमगिरिप्रहितांश्च समग्रहीन्मृगमदैः सह गन्धसमुच्चयान् ॥ ८४ ॥
समनुलेपितहारसुमण्डितावभिगतौ सिततां समलङ्कृतौ ।
स्वयमपीतकुचाकुचकुड्मलावरणरम्भणचञ्चलसत्करौ ॥ ८५ ॥
कठिनतुङ्गघनस्तनकोरकस्थगितमङ्गलगन्धमनोहराम् ।
गिरिसुतामधिगम्य शिवः स्वयं विरहतापमशेषमपाकरोत् ॥ ८६ ॥
अथ विनोदशतैरुपलक्षितां निजवियोगजतापकृशान्विताम् ।
अरुणशैलपतिः स्वयमद्रिजां वरमभीप्सितमर्थय चेत्यशात् ॥ ८७ ॥
सकुतुकं प्रणिपत्य नगात्मजा पुररिपुं भुवनत्रयगुप्तये ।
इममयाचत शोणगिरीश्वरं वरमुदारमनुग्रहसम्मुदम् ॥ ८८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे देव्याः शिवसमागमवर्णनं नाम
द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

—

त्रयोदशोऽध्यायः

शिवेनाऽरुणाचलस्यसर्वश्रेष्ठत्वायवरप्रदानवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अथ गौरी पुरारातिं प्रणम्य जगदम्बिका । अयाचत्तादृशा शम्भुमविनाभावमात्मनः
इदं विज्ञापयामास लोकानुग्रहकारणात् । कृपया परया पूर्णा गौरी सम्वादसुन्दरा
न त्याज्यमेतत्ते रूपमत्रदृष्टिमनोहरम् । अहं त्वया न च त्याज्या सापराधाऽपि सर्वदा
मनोहरमिदं रूपमेतत्ते लोकमङ्गलम् ॥ ३ ॥
आलोक्यतां सदा सर्वैर्दिव्यगन्धसमन्वितम् । भुजङ्गगरलब्रह्मकपालशिरभस्मभिः ॥
भीषणैरलमीशान जयवेषपरिग्रहैः । सुकुमारो भवेर्दिव्यमाल्यगन्धाम्बरादिभिः ॥५॥
भूषितो रत्नभूषाभिर्विहरस्व महेश्वर । आगता नित्यमीशानः देवगन्धर्वकन्यकाः
सेवन्तामत्र देवेशंनृत्यवादित्रगीतिभिः । गणाश्च मानुषाभूत्वासेवन्तां त्वामहर्निशम्
त्वत्प्रसादादयं देव सुगन्धिः पुष्टिवर्द्धनः । आवयोः सङ्गमो दृष्टोभूयात्सर्वार्थदायकः
गृहीतमत्र देवेश सर्वमन्त्रात्मकं वपुः । चरितं तव कैङ्कर्यमस्तु भक्तिः सदा तव ॥
ज्ञानाज्ञानकृतं नित्यमपराधसहस्रकम् । क्षम्यतां तव भक्तानामनन्यशरणेक्षणात् ॥
इति देव्या वचः श्रुत्वा शम्भुः शोणाचलेश्वरः । तमेव वरदः प्रादाद्वरंसर्वमभीप्सितम्
आभाष्यगौरी कुतुकाद्रन्तुकामः स्वयं शिवः । धारय त्वं मृगमदंमनोज्ञमिदमूचिवान्

महादेव उवाच

पुलकाख्यो महान्दैत्योमृगरूपी तपोधिकम् । कृत्वाप्रापवरंमत्तः सौगन्ध्यंपरमाद्भुतम्
लब्ध्वा वरं स्वगन्धेनामोहयत्सुरयोषितः । तथैवाधर्मसम्प्राप्तो व बाधे सकलं जगत्
देवैर्भयरर्थितः सोऽहमाहूयाऽसुरनायकम् । विमुञ्च लोकरक्षार्थमासुरं देहमित्यशाम् ॥

पुलक उवाच

त्यक्ष्यामि देवदेवेश देहमेतं त्वदाज्ञया । प्रणम्य भक्तिमनसा मामप्यर्चेदमूचिवान्

मदङ्गसम्भवं दिव्यं सौरभं विश्वमोहनम् । धायतां देवदेवेश सदा सादरचेतसा
पुलकस्वेदजातो हि सदा प्रख्यायतां तव । अयं मृगमदो लोके शृङ्गाररसवर्द्धनः ॥
त्वत्प्रियः कान्तिसौभाग्यरूपलावण्यदायकः । विसृजामि निजं देहं देवदेवजगत्पते
सदा बहुमतो देव्या दिव्यसौरभलुब्धया । मदंशसम्भवा ये स्युर्मत्तपोलब्धसौरभाः
लीयन्तां तव देवेश मूर्तावालेपनच्छलात् । तथेति मय्युक्तवति स दैत्यःपुलकाभिधः
विससर्ज निजं देहं मयि सन्यस्तजीवितः । ततस्तदङ्गसम्भूतं मदं बहुलसौरभम् ॥
अधारयमहं प्रेम्णा शतशृङ्गारवर्द्धनम् । तपसा देवदेवेशि तप्तं तव वपुःकृशम् ॥२३॥
मदङ्गं च वियोगात्त इदं निर्वापयाऽधुना । इति प्रशस्य बहुधा पुलकस्नेहमद्भुतम् ॥
आलिलिम्प महादेवः पार्वतीं प्रेममन्दिरम् ।
अपृच्छच्च हसन्देवः पार्वतीं ललनाकृतिम् ॥ २५ ॥
किमेतदिति हस्तोत्थं दृष्ट्वा तं जगदम्बिका । अब्रवीदरुणाद्रीशमानम्य जगदम्बिका ॥
आगतिं तस्य पुष्पस्य सदा स्वकरवर्तिनः ॥ २७ ॥

देव्युवाच

अहं कैलासशिखराद्देवदेव त्वदाज्ञया । तपः कर्तुमनुप्राप्ता काञ्चीं कनकतोरणाम् ॥
अवाप्यमानसोद्भूतं कह्लारमिदमुत्तमम् । आराधयं महादेवमम्लानगुरुसौरभम् ॥२९
यदक्षय्यमविश्रान्तमर्चनायोजितं मया । अविच्छिन्नमहादीप्तिः कामधेनुघृताप्लुतः ॥
अवेक्षणीयो भूपालैरनुपाल्यश्च सर्वदा । धर्मलक्षणमाधेयं लोकरक्षार्थमादरात् ॥
सर्वाभीप्सितसिद्ध्यर्थं मत्प्रीतिकरणाय च । मया संस्थापिताधर्माद्वात्रिंशल्लोकगुप्तये
रक्षणीया प्रयत्नेन तत्सन्निधिमुपागतैः । सर्वालङ्कारसंयुक्तं सर्वभोगकृतोत्सवम् ॥
आलोक्यतामिदं रूपं कन्यायां मम कान्तिमत् ॥३३॥

ब्रह्मोवाच

इति देव्या वचः श्रुत्वा शम्भुः शोणाचलेश्वरः ॥ ३४ ॥
तथेति वरदः प्रादाद्वरं सर्वमभीप्सितम् । एष शोणाचलः श्रीमान्दृश्यते लोकपूजितः
सर्वदा वरदागौर्या सर्वभोगैश्च सम्भृतः । यः एतच्छाम्भवं रूपमरुणाद्रितयास्थितम्

सम्पश्यन्ति नमस्यन्ति कृतार्थाः सर्व एव ते । अरुणाचलमाहात्म्यमेतच्छृण्वन्ति ये भुवि
भवन्ति सततं तेषां समग्राः सर्वसम्पदः । श्रीमत्त्वं वाक्पतित्वञ्च रूपमव्याहतं बलम्
लभन्ते पापनाशञ्च माहात्म्यस्याऽस्य धारणात् । सर्वतीर्थाभिषवणं सर्वयज्ञक्रियाफलम्
सदाशिवप्रसादञ्च दत्ते शोणाद्रिदर्शनम् ॥ ४० ॥

इति कैलासशिखरात्प्राप्ता देवी शिवाज्ञया । शापमोक्षं गतवती शोणाचलनिरीक्षणात्
स्थानेष्वन्येषु देवस्य विद्यमानेषु च क्षितौ । दिवि चात्यन्तपुण्येषु शम्भुरत्र प्रसेदिवान्
अयं सदाशिवः साक्षादरुणाचलरूपतः । दृश्यते परमन्तेजः सर्गस्थित्यन्तकारणम् ॥
एतत्तु तैजसं लिङ्गं सर्वदेवनमस्कृतम् । दृश्यते कर्मभूरेषा तेन धर्माधिका मता ॥४४
अरुणाचलनाथस्य तेजसा धूतकल्मषाः । भक्तिमन्तो नरा लोके सुखमाप्स्यन्ति सर्वतः
प्रदक्षिणैर्नमस्कारैस्तपोभिर्नियमैरपि । येऽर्चयन्त्यरुणाद्रीशं तेषां शम्भुर्वशङ्गतः ॥
न तथा तपसा योगैर्दानैः प्रीणाति शङ्करः । यथा सकृदपि प्राप्तादरुणाचलदर्शनात्
स्वयम्भुवः सदा वेदाः सेतिहासादिविस्थिताः । परितो गिरिरूपास्ते स्तुवन्त्यरुणपर्वतम् ॥
एतस्य वैभवं सर्वं न मया न च शार्ङ्गिणा । वचसा शक्यते वक्तुं वर्षकोटिशतैरपि ॥
देवाश्च हरिमुख्यास्ते कल्पकाद्याः सुरद्रुमाः । प्रच्छन्नरूपाः सेवन्ते सर्वदैवाऽरुणाचलम्
नतस्य कलिदोषः स्यान्नाधिव्याधिविजृम्भणा । यत्र सम्पूज्यते लिङ्गमरुणाचलसञ्ज्ञितम्
इत्येतत्कथितं सर्वं तव शम्भुपदाश्रयम् । चरितं ह्यरुणस्याऽस्य कल्पपुण्यदुरासदम्

सूत उवाच

इति विधिमुखनिःसृतामुदारामरुणगिरीशकथासुधापगां हि ।
श्रुतिपुटयुगलात्पिबन्मनोज्ञां सनकमुनिस्तपसां फलं स लेभे ॥ ५२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे शिवेनाऽरुणाचलस्य सर्वश्रैष्ठ्यवरप्रदानवर्णनं
नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

इत्यरुणाचलमाहात्म्यम्पूर्वार्धं समाप्तम्